

# EUSKERA ZAINITZA

## EUSKERAREN ERRI AKADEMEA

IV Zenbakia

1988  
Uztaila-Irailla

### AURKIBIDEA

Orr.

Eskintza. (Barruko azalean).	
Ikako jokabidea. Pedro Puxana. ....	1 - 5
Euzkerazko izenak... Bixente Latiegi. ....	6 - 10
Aditzai buruz. ñaki Zubiri. ....	11
Elorrio'ko Balendin Deunaren eskutitzak. Olazar'tar Martin. ....	15
Nemesio Etxaniz musikalaria. Kalmel Iturria. ....	16 - 20
Lege gizona, Guda gizona, Elíz gizona. Arrinda A. eta D. ....	21 - 27
Euskera lantzen. A. Zatarain. ....	28 - 29
Matxin Burdin. Aita S. Onaindia. ....	30 - 32
Jakakortajarena olerkari. Lino Akesolo. ....	33 - 37
Berastegi. A. Zubikarai. ....	38 - 40
Jakakortaxarena'tar Txomin. Gaztañaga'tar Jesus. ....	41 - 43
Berastegiko On Txomin Apaiza. Sukia tar Jose Mari. ....	44 - 45
Erlezaintzako iztegitxo. Jakakortaxarena'tar Txomin. ....	46 - 49
Liburu azalak. ....	50
Burgos aldeko eizak. Jakakortaxarena. ....	51 - 52
Sorgin iaia. (Atzeko barruko azaiean).	
Jakakortajarena (Atzeko azalean).	

Zuzenbideak:

GETARIA 21 - DONOSTIA  
C. LARREATEGI 14 - BILBAO

# JAKAKORTAJARENA'tar TXOMIN



Zenbaki onen zati bat Txomin Jakakortajarena'ren gorasarrez idazten degu.

Orduak ez dute eten Txomin'en lanerako kemenik. Kale artean, eguzkirik artu ezinda, itzalpean geratu ziran eguzki-orduariekin dabil Txomin'en bizitza. Ordurik zeaztu eziñik, ordu guztiak berdin, eta danak lanaren kerizpean mugatuta.

Otxandio'ko orduarian irakurten da: Gure egunak kerizpearen antzera dijoaz. Baiña esaera ori eguzki-orduariei irri egitea bezela da.

Ba dago Getxo'n zeatzago bat. Eguzki nai itzal, orduen legetzat diona: Danak jo, azkenak il. Bizitzako legea da, baiña bakoitzak bere erara artuta.

Ordu guziak jotzen dute. Lanean jo edo denpora-pasa jo, or dago aldia. Txomin'en orduak antxiña asi ziran jotzen edo betetzen. Ia zazpireun milla ordu igaro dira jaio zanetik. Ezin ukatu, Jainkoaren legea dalako, alako baten azkena elduko dala. Baiña erleen antzera, Txomin, biziari ezitia sartzen joango dala ziur gaude. Ezitia sartu ta lortzeko loretan. Beretzat biziaren lorea euskera da ta Euskalerrria, eta azken baten Jainko berberaren abaraskako lana.



EUSKERAZAINTZA  
Legerako Gordetza: BI - 1928 - 87  
Konponketa: Flash Composition. Bilbao.



# IKAKO JOKABIDEA

Ikako jokabidea dala-ta, EUSKERAZAINZA aldizkarirako lantxu bat egiteko eskatu daust Augustin Zubikaral ondarrutar idazle ospetsuak.

Ni-neu arlo onetan aitu-aitua ez banaz be, gogoz bialtzen dausat nire jakite urriaren esi medarretara mugatua dagoken lan bat, norbaitentzat jakingarri edo argi-emoille izan daitekela-ta.

Bizkaiko euskalkiari, batez be, lotuko nakio, ezagutu be, ondoen berau ezagutzen dot-eta. Azkue izango dot maixu eta gidari.

## IKAREN EGOERA GAUR

Bizkaieraren barruti-barruan ikako jardunbideak daukan luzera-zabalera eta ugaritasuna edo murriztasuna zeatz-meatz azaltzeko ez naz gauza. Iker-lan au oraindiño egin barik daukat eta beste iñon be ez dot ikusi berau burututa.

Badakit, jakin, erri batzuetan gaur-gaur be bizi-bizirik dana ikako berbetea. Beste leku batzuetan, ostera, erabilli, bai, egiten da, baiña gutxiago. Eta badira erriak ikako adizkirik aitatu be egiten ez dabenak. Beste erri batzuetan adizki bat edo beste baiño ez da entzuten, esate baterako, Gernika ondoan daukagun Gautegez-Arteagan. "Aita etorri dok edo don", "au euk egin **dok** edo don", eta onango beste esakun batzuk. Geiagorik, ez. Baiña gutxiago edo geiago, eskualde batzuk kendu ezkeru, bizkaieraren zabalera guztian entzuten dirala esango neuke ikako jokoak.

Niri-neuri, neure bizitzaldian bizi izan nazan errietatik, biotz-zirarrarik aundiena egin daustan ika jardutea - eta zuka be ortxe-ortxe - Angiozar-koa izan da. Bederatzi urtetan bizi izan nintzan Bergarako auzo aretan. Amaikatu bidar egon izan nintzan adi-adi, agoa zabalik eta adurra eridala, ango gazteai, neska-mutillai euren artean ika berbetan entzuten. A bizitasuna, a izkeraren jasa eta gatza, a adlzkien erabillera (dana ika), a ltzen ugaritasuna, a euskera zoragarria! Alnbat aldiz entzun edo irakurri izan dot euskerarik jatorrena Tolosakoa dala, eta, Bizkalan, Marklña aldekoa. Bai? Niretzat edozein lekutako euskera da jatorra, euskera izan ezkeru. Eta zein neurri erabilli bear da eskualde batetako euskeraren jatortasuna neurtzeko? Adizkien erabillera?, deklinabidearen okerrik-eza?, izkeraren bizitasuna eta gatza? Ba, gauzaok neurritzat artu bagengiz, kostako litzakio Tolosako euskerari, edo Markiñakoari, edo beste nonongoari Angiozar-ko euskerari jatortasunean irabazten. Bai, kostako litzakio. Bereak eta bost egin bearko leukez.

Orain ogei urietako kontuak dira. Gaur-egungo barririk ez dakit, ogei urte egin-egiñak dira-ta andik urten nebala. Alan be, umeen eta gaztean artean euskera gutxitu eta atzeratu egin dala daukat entzutea eta gaztelera aurreratu. Guzti au bidenabar diñot.

## ZERTAN DATZA IKAKO JOKABIDEA?

Jakingarri au Azkuek argituko dausku: "La familiaridad de la conjugación consiste en hacer que la persona i, "tú", con quien uno habla Intervenga afectuosamente en flexiones que no son tuyas, de segunda persona, como lo son, por ejemplo, ator tú vienes, daramak (h.) lo llevas, natorkin yo vengo a tí (muj.) (Morfología Vasca, Bilbo, 1923, 517, 518 orr.).

Au da:

I, bigarren pertsonako izenorde ori, bereak ez diran adizkietan, maitez, biotzez edo txeraz ("afectuosamente") tarteko egiten da. Izan be, bitxiak dira begiratu batez egite-erazko orain-aldian darabilguzan ikako jokoak:

(Ni etorri) nok/non (nona)

(i etorri) az/az

(a etorri) dok/don

(gu etorri) gozak-/gozan (gaittuk / gaittun)

(areek etorri) dozak / dozan (dittuk / dittun).

Azkuek esanaren arabera, bigarren pertsonako jokoak (az) ez, besteak izango litzateke ikakoak, az adizkia bigarren pertsonari berez-berez dagokiona da-ta.

Adizkietan gauza arrigarri bat daukagu: aditz laguntzaillearen aldakuntza.

Ots:

Az adizkia izan igarogatzeko (intransitiboko) laguntzaillearen jokoak da. Beste guztiak, ostera, ukan (edun) igarokariko (transitiboko) laguntzaillearenak. Igarogatzeko jokoak izan eta laguntzaille igarokarla erabili. Benetan arrigarria! (Obeto: euskeraren joskerari gagokiozala, ez da arrigarria, baiña ez noa sakonera jotzen, luze ingo litzakit-eta).

"Naiz en trato familiar se hace nauk (m) y naun (f), contraldos en nok y non (B)... Nintzan, yo era, se convierte en nindukan (m) y nindukan (f). En dialecto B la o de nok y non figura por analogía en las flexiones del pretérito imperfecto. Familiaren de nintzan, yo era, son nintzoan y nintzonan; de zan, él era, zoan y zonazan; de gintzazan, gintzoazan y gíntzonazan; de ziran, zoazan y zonazan" (Morf., 517 orr.).

## ZER DALA-TA LAGUNTZAILLEEN ALDATZE AU?

Azkuek dirakuskunez, izan laguntzaille igarogatzak ez dauko ikako adizkirik. Izan, dirausku berak, "sustantivo absoluto" da, eta ukan, barriz, "sustantivo relativo". "La familiaridad de este sustantivo (izan) consiste simplemente en la sustitución de sus flexiones por las de sustantivo relativo (Morf. 517 orr.).

Bizkaleraren barrutiari bagagokioz, leen-aldian ikako jokotzat agertzen eta erabilten diran adizkiak (nintzoan / nintzonan, zoan / zonan, gintzoazan / gintzonazan, zoazan / zonazan) ez litzateke berez ikako jokoak izango, zukakoak baiño, orain-aldiko nok/non, dok/don... jokoetako o erantsiz zerbait aldatuta, izan laguntzaille igarogatzak ez dauko-ta, Azkuek diñoskunez, ikako jokorik. Gipuzkeraz, adibidez, leen-aldiko ikako jokoak nindukan/nindunan, eta abar dira, au da, ukan laguntzaillearen eta Azkueren esanez, "sustantivo relativo" dalakoarenak.

## IKAKO JOKOAK BITARIKOAK DIRA

Bitarikoak, bai. Batzuk i izenordeari (bigarren perisonari) dagokiozak.

Au da:

izenordea esaldiaren NOR, NORK edo NORI danean, sortzen diranak.

Adibidez:

euskalduna az (Nor).

I aitari gaur etorri **akio** (Nori).

Lan au euk egin **dok/don (dona)** (Nork).

Ik eure lagunari etxea saldu dautsak (**deutsak**) (Nor-Nori-Nork).

Jokook jator-jatorrak dira, eta zaarrak, euskerak antxiña-antxiñatik erabili dituenak.

Beste ikako joko batzuk, ostera, ez bigarren pertsonari, leenengo eta irugarren pertsonai (singularra eta plurala) dagokiezanak dira, bereak ez diran adizkietan i ize-nordea etxeko egin dalako. Azkuek dirauskunaren arabera, jokook sasikoak dira (au geroago ikusiko).

Bereizketa edo sailkapen au guztiz garrantzizkoa da, ikako erabidearen zer-izana artez ulertu gura badugu. Azkuek ikako jokaerari damotson egurra (au be geroago ikusiko), bigarren saillean agertzen diran jokoendako da, ez leenengo sailleko edo bigarren pertsonaren adizkiendako. Au kontuan izan begi irakurleak, bein eta barriro diñot.

## IKAKO JOKABIDEAREN BEREZITASUNAK

Ikako erabidearen ezaugarri dan **i** orl bereak (bigarren pertsonarenak) ez diran adizkiai zelan itsasten edo eransten jake.

Emen be jakinbledea Azkuek damosku.

"La i familiar se aplica o por incorporación (convirtiendo a **n** en ñ, a **d** en **dd** y a en **ll** : **ñagok, ddogok, liegokek**) o por mera agregación, mediante la vocal epentética **a** (algunos sin epéntesis) : **naiaok**" (Morf. 588 orr.).

Izketan diardugunean, izkidea zeln gizakumea zein emakumea izan daitekenez, eta **-n** ezaugarrien bidez egiten da bereizketa: **doK** eta **doN** eta abar. Ezaugarri bikotx au ikako joko jatorral be badagokie.

## IKAKO JOKOAK ZEIN ADITZ-ERATAN (modo verbal) ETA ALDITAN (tiempo verbal) ERABILTEN ETE DIRA?

Ikako jokook naiz igarogatxean naiz igarokarian, naiz laguntzailezko aditzean naiz sintetikoan entzuten ditugu. Adibidez:

(ni etorri) **nok/non (nona)** (igarogatxa eta laguntzaile-duna).

(neuk egin) **joat/jonat** (Igarokaria eta laguntzaile-duna).

(neu) **ñatok/ñaton** (sintetikoa eta igarogatxa).

(neuk) **jakarrat/jakarran** (yo lo traigo) (sint eta igarokaria).

Aditz-erak eta aldiak dirala-ta, egite-eran (orain-aldian eta leen-aldian), baldin-eran eta ondoriozkoan, eta aal-eran ikusten dira. Ez aginteeran (inperatiboan), ezta gurarizko eran (subjuntiboan) be.

Esan dogun au —irakurleak gogoan izan begi— ikako bigarren sailleko adizkiai dagokie, ez leenengo sailleko edo i ize-nordeari dagokiozanai, jokook aditz-era eta aldi guztietan darabilguz-eta, euskerarentzat jatorrak diran ezkerok.

## NOIZ-EZKEROKOA ETA DA IKAKO JOKABIDEA?

Barriro esan: leenengo sailleko adizklak (bigarren pertsonarenak) aspaldi-aspaldi-koak dira, beste edozeln adizki (**naiz, dot (daut), nator, gatoz**), eta abar bezain zaarrak. Bigarren sailleko ika jardutea, ostera, ez dala ain zaarra, dirausku Azkuek.

Lau arrazol dakaz bere esan au egiztatzeko.

Leenengoa: Erromatarren Agintaldiaren azkenerantza, zu izenordea batena baiño geiagorena zala, eta aldi aretan asi zirala "tú"ren ordezt "vos" erabilten. Onen ondorioz eta latinkumeen eragiñez, zu (vosotros) izenordea, bere jatorrizko lekua itxi eta, lapurretan egiñez, I izenordearen etxean sartu zala, eta beroni ostiko bat emonez, kanpora bota.

Au da: berez batena baiño geiagorena (plurala) zan izenordea, batena (singularra) egin zala. Orduan askorentzat edo pluralerako beste izenorde bat asmatu bear: zuek izenordea. Eta zer da erromatarren Agintaldiaz gero igaro dan aldia, euskera-aren bizitzearen ondoan?, Itanduten dau berak (Morf., 591 orr.).

Bigarren arrazoa: Ikako jokabidea oraintsukoa ez balitz, zukakoa bizi be, ez litza-tekela gaur bizi izango. Pertsona guztiekaz ez dogu ika egiten. Gaur bertan be, ika diardugunean, "zuek etorri zarie (zuka) esaten dogu. Aginte-eran eta gurarizkoan (inperatiboan eta subjuntiboan) ez daukagu ikako adizkirik (bigarren saillekorik). Menpeko esakunetan be (oraciones subordinadas), gelenetan beintzat, ez dogu ikako adizkirik onartzen. Azkuek berak dakarren adibidea aitakuko dot "Txotxo, ez eiok iñori aterik zabaldu, zer dakarren edo zetara datorren edo nor dan yakin barik" (Morf. 595 orr.). Eiok adizkia ikakoa da, baiña besteak, zukakoak. Onez auxe adierazoten dau: ikako jokabideak aditzaren barruti osoa ez dauala bereganatu. Azkuek aonelan: "Lo cual quiere decir que la conjugación familiar está en latente elaboración, habiendo comenzado por lo menos un siglo atrás su lento y constante trabajo de perforación en flexiones conjuntivo-subjuntivas" (Morf. 593 orr.).

Leku batzuetan, bai, entzuten dirala dirudi esaldi menperatuetan be ikako jokoak. Kirikiñok bere ABARRAK izeneko liburuan badakaz ikako adizki batzuk menpeko esakunetan. Baiña geienetan, bestetara jazo oi da.

Irugarren arrazoa: Ikako jokabidea sortzez eta jatorriz euskerarena balitz, talde bati berba egikeran be erabilliko gendukela, diñosku Azkuek. Eta, gorago esan dodanez, bati baiño gelagori berba egikeran zuka egiten dogu.

Laugarren arrazola: I izenordea sasiko egin zan, zu izenordeak aren lekua —bigarren pertsonarena— bidegabez artu ebanean, errespetudun pertsonai itz egite-  
raoan. Ori dala-ta, dirausku Azkuek, ikako jokabidea ez bakarrik oraintsukoa, gaiñe-  
ra, izkuntzan izan dogun aren sarrera umekerl edo mutikokeri baten antzekoa be bada. Alderdi batzuetan ijitoen izkuntza, motzailleen berbetea, berbeta motza (zatarra) dala esan oi dabe.

## IKA ETA ZUKAREN ARTEAN GORA-BEERAK

Ikako jokabidea (bigarren sillekkoa) euskal aditzarentzat guztiz kaltegarri izan dala diño Azkuek, eta zorrotz esan be. "Nuestra ciertamente apreciable y sobradamente decantada conjugación familiar ha producido tales desaguisados en la corte del auxiliar, que valiéramos más no hubiera nacido" (Morf., 573 orr. ). "El dialecto en que más desaguisados ha cometido esa i de la conjugación familiar es el bizkaino" (Morf., 577 orr.). "Hoy, si estuviera en mi mano... propondría yo su radical eliminación, y entonces "vengo" babría de ser siempre, como lo fue, nator, vienes ator, vlene dator, venís vosotros zatoz (el zatoze y zatozte) no tendrían razón de ser"... (Morf., 596 eta 597 orr.).

Epaiketa gogorra, gero!

Gorago esan dogu zu izenordea, berez plurala dana, bere barrutik urten eta iñoren etxera aldatu zala, ots, i izenordearen etxera, eta etxe onetan lapurretan eginda, bertako jabe ezln zala, eta an txairo-txairo bizi zan i izenordea kanpora bota ebala.

Baiña bere etxetik kanpora jaurtia izan danak nonora joan bear, eta i izenordeak be bereak ez ziran adizkietan egin eban abia eta adizkiotan ostatu artu, berezko adizki

jatorrak ziraretan triskantza itzela egiñez. Eta triskantza au, bizkaierari gagokiozala, aditz igarogatxean eta NOR-NORIdun adizkietan egin eban, batez be.

Ikus dagiguzan, adibide laburrez, bizkaieraz gaur-egun darabilguzan adizki batzuk:

NIRI	ZURI
(zu etorri) za-IA-taz.	(ni etorri) na IA-tzu
(a etorri) JA-t.	(a etorri) JA-tzu.
(zuek etorri) za-IA-taze.	(gu etorri) ga-IA-tzuz.
(areek etorri) JA- taz.	(areek etorri) JA-tzuz. Eta abar.

Adizki jatorrak, Azkueren eretxiz, urrengook izango litzatekez:

NIRI	ZURI
(zu etorri) za-KI-daz	(ni etorri) na-KI-zu.
(a etorri) da-KI-t	(a etorri) da-KI-zu.
(zuek etorri) za-KI-daze	(gu etorri) ga-KI-zuz.
(areek etorri) da-KI-daz	(areek etorri) da-KI-zuz. Eta abar.

Zer egin dau i izenordeak bereak ez diran adizkietan? Iñoren etxean sartu eta datibo-aurreko —KI— izkia edo morfema bere etxetik jaurti eta, aren ordeaz, berak bertan ostatu egin. Orra adizkion triskantza, orra ondamentia. Azkuek aonelan: "Como este elemento reflexivo ki se manifestó hurafío con el intruso i y desaparecía cada vez que éste quería ponerse a su lado, el intruso se ha vengado de él quedándose en sus flexiones disfrazado de respetuoso" (Morf. 574 orr.).

Kalte au blzkalerazko igarogatxean egin dau i izenordeak, adizkiok ondatuz eta itxuraldatuz. 1 ori or sasikoa da, arrotza, erbestekoa, iñoren etxean abia egin dauana.

## ETA IGAROKARIAN BE BAI

Ikako erabldeak bizkaierazko aditz igarokariari (transitiboari) ez dautso ainbeste ikutu, baiña zerbait bai. Entzun dagiogun Azkueri: "En Oñate, Anzuola y algunos pueblos de la comarca bergaresa la i familiar se atreve hasta con el reflexivo tsi, incorporándose al objetivo d y eliminando este elemento de reflexión. Por "berak egin dautso", dicen allí "egin xao" unos y "egin jao" otros". Neuk be, Angiozar-en bizi nintzanean, ainbat blder entzun neban errian (Angiozar-en) jao adizki bitxi ori. Zer ete zan eta iñork ez eustan arrazoibiderik emoten. Azkenik, Azkueren Morfologian aurkitu neban argibidea. (Ikus Morf., 575 orr.).

Azkuek dirauskunez, badirudi ikako jokabideak bizkaierazko igarogatxean egin dauan antzeko zarraskia, gipuzkerazko aditz igarokarian (transitiboan) egin daua. Entzun berari: "Origen probable de este núcleo i parece ser la conjugación familiar... Son tan repetidas y corrientes entre gente del pueblo estas flexiones egin dik y egin din, diat, dinat, diagu, dinagu, ditek, diten... que por contagio ba quedado esa di como base de las flexiones del recipiente diogu, diot reemplazando a dautsagu o daraugu, dautsat o daraukat, daust o daraut" (Morf., 570-571 orr.).

Ona lan onetan ikako jokabidearen inguruan nabarmentzen diran ainbat jakingarri edo arazo, barrura jo barlk, galn-galñetik azalduta, Irakurlearentzat ikasgai edo aztergai izan leitekezanak.

Pedro Puxana



# EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

## BEDERATZIGARREN MENDEKO LAU IDAZKI

(1)

Zortzigarren mendeko bi idazki aztertu genituan Aldizkarl onen 1º, 2'n eta 3'n zenbakietan. Iru gauza erakutsi zizkiguten larruki aiek:

- Gure Euskalerrriaren askatasun osoa;
- Kristautasuna eta kultura, guri, iparraldetik etorri zitzaizkigula, egoaldetik balño geleago. Ez da arritzekoa, garai artan Euskalerrriaren ipar-muga, Garona'z aruntz, Dordoña ibaiaren aranean zegoala gogoratzen ba'dugu;
- Asia zala, seguruaski, ordurako, euskal toki-izenak laterazko dokumentuetan laterara biurizeko oitura negargarria. Ala, adibidez, ARRIETA edo ARRIOLA, "Pedroso biuriu zutela.

Gaur ikerizen asiko geran larrukiak, 807'garren, 828'garren, 856'garren 863'garren eta 864'garren urieetakoak dira.

Aurreneko Dokumentuan, Eugenius apaizak, berak eta bere iru lagunek, beren buruak eta dituzten gauza guztiak, Taranko'n zegoan Emeter eta Zeledon Doneen lekaidetxeari eskeintzen zikiotela dasaigu.

Gauza oien arieen, beraiek, oiñarrietatik gora, beren eskuz egin zituzten bi jaurretxeak ematen zizkioten Taranko'ko lekaidetxe ari: "nostras propias ecclesias Sancti Andree apostoli et Sancti Felicis que manibus nostris extirpe radice fecimus in territorio Area Patriniani".

"Nostras propias" esaten diete eliz aiei gure Eujenio'k eta bere lagunek. Bein baiño gelagotan agertzen da ori garai artako larrukietan. Beraz, Eliz bat eraikitzen zuana, eliz aren jaun eta jabe izaten zan oso-osan.

Toki-lzen auek damaizkigu 807'garren urteko Azaroaren 11'ean idatzitako larruki onek:

TARAÑKO, PANDO, NOZETO, AREA PATRINIANI, ROIGO, ROIO.

So-dagiegun arinkl bost izen zar oiei:

TARANKO—. Len ere, zortzigarren mendeko larrukiak aztertzerakoan aipaturik utzi genduan Mena Aranean dagoan erri orren izena. Osotu dezagun gaur orduan esana:

Kerexeta'k, euskal abizen bezala bizirik dagoala, diosku, TARANKO abizena. Eta Elorrio'ko 1053'garren urieko dokumentu batean agerizen dan TURANKO'ren aldaketa bat izan daitekeala.

Ori orrela balitz, pozik emango nuke nik beste urrats bat aurrera: "KO" atzizkl bat dar Eta "KO" atzizki ori "GO" biurtzen da "N" izkiaren atzetik.



Ortaz euskal idazkera jatorrean Turanko'k, TURANGO bear luke. Aide ote ditugu bá lau lzen auek?: TARANKO = TURANKO = TURANGO = DURANGO?

Orra or, Bizkai'ko gure Durango, Mena Araneko Turanko zarrarekin aideturik!

Lopez Mendizabal'dar Ixaka'rentzat berriz, Taranko'ren lenen "T" ori, "protetikoa da, "eraskiña", "A" izkiak bere otsari indar emateko sortarazi duan "kontsonante" edo izki laguntzaillea; geiagoko esan-nairik ez duana. Orrela, gure Ixakarentzat, Taranko, ARANKO izango litzake; eta nere ustez, orrela izatekotan, Aranko ori, ARANGO genuke euskera egokian.

"ARANG" mamizat daramaten euskal izenak asko dira, ARANGIZ adibidez; eta "ARAN" daramatenak askoz eta askoz geiago.

Gabiltzan ordea zurgurki, eta ez dezagun ziurki ezer aldarrikatu, arri labaiña bait da etimologiaren arrla.

MENA—. Izen ortako aranean dago Taranko, eta aran ori, gaur, Bugos'ko Probinzian daukagu. Bere jatorriz ordea bete-betean euskotarra dugu: Enkarterrien zati.

Antziña iru enkarterri bereizten ziran: Santanderkoak, ("Las Encartaciones de Santander), Bizkai'koak; eta Burgos'koak ("Las Encartaciones de Burgos").

Gure larrukiaren denbora aietan eta baita askoz geroago ere, Burgos'ek ez zuan lurralde aietan zer ikusirik. Ez zan oraindik Burgos'ik. Izen au IX mendearen azkenean eta X mendean asten da idazkietan agertzen, eta ez gaiñera oso idazki fidagarrietan.

MENA euskal izena dala, ez da zalantzazko gauza. Aran artatik ez urruti, Araba'ko AIALA aranean bada gaur ere MENAGARAI izeneko erri polit bat. Eta MENAKA bat, Bizkai'n. Eta balta "MENA"z osotutako itz eta abizen ugari ere Euskalerriazear.

Zer esan nai duan? "Mea" eskierki; gazteleraz "vena de mineral". "MEA" itzetik dator euskerazko "MEATZA", gaztelerazko "mina".

Lopez Mendizabal'entzat berriz, "mena", "larre", "basa- belardi", litzake, "M" protetikoaz eta "ena" "ana" "una'z" eraturako itza. Azkeneko iru itz oiek berriz, gaztelerazko "gamon" esan nai ornen dute. Ez dakit nondik atera duan ori Lopez Mendizabal'ek. Azkue'k ez die bere iztegian —iru itz oiei— orrelako zentzurik ematen. Orrek ordea ez du ezer askorik esan nai, Azkue'ren iztegiak, fitologia eta zoologia, ots, belarritzia ta aberiztia, ez bait ditu ia-ia ukitu ere egiten.

Ba dute or gure euskal akademiek lan eder garantzitsua! Belar, belarkl, pizti eta mozorroen izenak, gure belaunaldiko euskaldun zarrekin batera, oso-osoan galduko bait dira.

MENA beraz, Lopez Mendizabal'entzat "Gamonal" izango litzake. Ez dut uste zuzen dabillenik.

PANDO—. Mena Aranean dagoan erria au ere. Bada Karrantzan ere beste Pando bat, eta asko Santander'en Asturietan eta Galizi'ren iparraldean. Ez du orrek, denak lzen bat diranik adierazi nai. Berdintasuna eta batasuna bi gauza ez berdiñak bait dira.

Pando abizena lez, bizirik dabil oraindik gure artean. Bada Pando'ren lenen "P" ori protetikoa dala dionik; ortaz, PANDO, ANDO izango litzake.

"Ando" eta Anda", "larre" ornen dira euskeraz. Ez datoz Azkue'ren iztegian.

Dana dala, "ANDO"z eta "Anda"z asten diran izenak asko ditugu: ANDOLLU, Araba'n ANDONEGI, Gipuzkoa'n, ANDAGOYA, Araba'n, ANDAGARAI, Laburdi'n, ANDOSILLA, Napparroa'n eta abar. Eta Baita ANDA izeneko erri bat ere Araba'ko Kuartango'n.

ROIGO—. "In illo termino inter Roigo ad roio" dio larrukiak.

Lendabiziko !rakurketan ez zaizklt lur-izenak idurltu, adjetibu edo izen-laguntzailleak baizik. "Roio", "gorri" da, gaztelera zarrean, baiñan "roigorik" ez dut ez erdiaroko lateraren ez gaztelera zarraren iztegieta aurkitu.

ROIGO beraz leku izena dugu iñolaz ere. "A" galdutako "Arroi-go" edo "Arroi-ko"ren bat ote da? Euskerak, abotsizki edo bokal baten aurreko "R" ren aurrean "A" edo "E" artzen duan bezain errez galtzen bait dituzte erderek bi abotsizki olek

"GO" atzizki toki-aderazlaria dalarik, "Arroigo", "Arritza" ote?

ROIO ere leku-izen dugu seguruaski. Lenen-izki edo inisial txikiarekin dator larrukian, baiñan orrek ez du ezer esan nai, ortografiari dagozkionetan oso traketsak bait ziran lumalari zar alek.

"Roio" adjetibu edo itz-laguntzaile zalakoan, uste izan nuan gure lumalari onek lateraz idaztean euskalkeri bat egin zigula. "Gorri", euskeraz, margo baten izenan galñera, "uts", "arrats", "soil", (gaztelerazko, solo, "puro" "totalmente") esan nai duan itz-laguntzaillea ere bai bait da.

Orol, "aste gorrian", "en pura semana", "negu gorrian", "en pleno invierno"; larre gorrlan abarra" esanaz asten da Iparraldeko kanta zar bat, "en áspero páramo una perdiz".

"Arrigorrlaga", lugar de mucha piedra", da; eta "Arrigorri", "puro pedregal".

Gipuzkoa'ko Aizgorri'ri, guk Gipuzkoa'n, AIZKORRI esan ol diogu beti. Eta galde bat datorkit orain bat-batean gogora: "GORRI", — bigarren zentzu ontan—, eta "KORRI", itz bat bakarra ote dira? "Gorri"ren "G", izki latz baten atzean "K", edo "korri"ren "K" Izki legun baten atzean "G"—, biurtzen ote dira? Arrigorri— Aitzkorri?

Ortaz, gure larrukiko esariak, en puro pedregal esan naiko zuan: "aritzza gorrian", edo "arrizkorrian".

Baiñen bi itz aiek, — "Rolgo"ta "Rolo"—, ez dira itz-laguntzailleak. Zer ote dugu bá ROIO? "A" galdu duan ARROIA bat "ARROIO" biurtua? Izan ere, Euskalerrri izandako lurretako Arroyo abizen geienak ARROIA bait dira. Bada Araba'n gaur ere ARROIABE izeneko erri bat.

NOZETO ez da toki izena. "Noz", "intxaurrondoa" da, eta "nozeto" "Intxaurrondo txikia". Ba dut ala ere zalantza bizia! "Noz" ez da bá laterazko itza; ezta erdiaroko laterakoa ere! Gaztelerazko itza da. Baiña 807'an bere jaiotzatik urrun zegoan oraindik gaztelera! Larruki au, geroago aldatua izan ote zan? Jakiña da bá Kuku-lla'ko larrukiak, batez ere zarrenak, —eta au zaarrenetakoa da—, arras aldatuak izan dlrala.

Nozeto sicco" esaten du larruklak: "Intxaurrondo legorra". Toki aren izana INTXAUSTI LEGOR edo orrelako zerbait ote zan?

AREA PATRINIANI, leendik esana daukagu Billarkaio dala. Eta "Arkaio" orren aurreko "Villa" ori erdera dala esan nuala uste dut. Ez ote da, orde. euskera? BILLA maiz agertzen bait zaigu, euskaldun lez, euskal itz jatorretan: **SORABILLA**, Gipuzkoan, **ARRIBILLAGA**, Naparro'an...

Bi santu-izen bakarrik ematen dizkigu larruki onek: "...ecalesias Sancti Andre apostoli eta Sancti Felicis".

Ander, Elelz osoak, orduan ere, begirune aundiz artzen zuan donea dugu.

Felis, ere Eliz osoaren santua zan. Ez dugu beraz larrukl ontan done bisigoten aipurik. Bisigoten, —eta alen ondorengo ziran mozarabeen—, kulturatik urrun aurkitzen zan beraz, bederatzigarren mendearen asieran ere, Euskalerrria.

Giza-izenak, bost dira: Eugenius, Balastar, Gersius, Nonna, Vitulo.

NONNA, euskal izena da. Orrela zeritzan Freula I'ak Euskalerrrian katigu artu eta gero emazte egin zuan neskatil arek; eta izen ori aurkitu genduan 759'ko lekaiame alen artean ere. Bi "NN" ak "Ñ" agoskatzen ziralda gogoan artzen da'duzu, NOÑA zan andre aien izena. Izen ori, orduango lumalariiek, batzuetan NONNA, beste batzuetan NUNNA, eta balta, maiz aski, MUNIA ere idazten dute. Ez dagola dokumentu zarretan gelegi flatzerik! "NI" ere "Ñ" bait ziran..., MUÑA dugu Asturietakoko erregñ euskaldun aren izena, eta bait larruki ontako andrearena ere.

BELASTER'ek badu euskal uaaia. BELASKOTAR ote?

"BELASKO", Araba'n izen arrunta, "belearen unea" da, "ollasko" olloarena dan bezala. Bazan Euskalerrlan gizakumei abereen izenak ipintzeko oitura.

VITULUS, txokorra da, lateraz. Abere-izena au ere. ZEZENKO'edo orrelako zer-baiten itzulpena izatea ba daiteke.

GERSIUS, itxuraz germaniarra da. Akitani-aldetik etorritako izena, agian. An bait zegoan Baskon'ko Dukaterria, jendez euskalduna, naiz agintez, orduan, frankiarrak.

Zergaitik ez dedan esaten bisigotengandik etorria izan daitekeala? bisigotekin euskaldunak ordurarte eta baita geroago ere borroka besterik izan ez zutelako. Aldizka bada, ere, goxoagoak izan ziran frankitarrekingo gure arremanak.

EUGENIUS, laterako izena, krlstaudi osora zabaldurik zegoana.

Ikus dezakezunez, giza-izenen azterketak ere, kulturaz, bisigoten mundutik at zegoala Euskalerrla, erakusten digu.

Larrukl onek ez du erregeen aipurik. Ez ta ondorengoak ere. Ondorengo au, 828'koa dugu, eta Armentarius izeneko apaiz batek bere burua eta bere ondasunak Taranko'ko Emeter eta Zeledon'en lekaidetxari eskeintzen zizkiola adierazten digu.

(Ikus dezakezunez ospe aundia artu zuan, Mena'n bi mariiri euskaldun alen orne-  
nez eraikitako lekaldetxe arek).

Toki-izen bat bakarrik ematen digu; CELLA: "iuxta via que vadit ad Cella. Bi "LL" ak "L" esaten zituztelako Cela da izen ori.

ZELA bat, bada Gipuzkoa'n, eta abizen lez, ezagutzen ditut nik ZELAA, ZELAETA, ZELADA ETA ZELAGA. Lopez Mendizabal'entzat, "Zela", "azela"ren aldaketa da, eta "Iarra", "sasla", esan nai du. Kerexeta'k berriz, "Zelala" ren aldaketa dala dio, eta aipatzen ditu "zela"tik sortutako izen geiago: ZELAKOETXEA, ZELAGARAN, ZELAEDER...

Bost giza-izen ematen dizkigu larruki au idatzi zuan apaiz arek. Berea, Armentarius, eta lekaidetxe artako abatarena Erbigio, eta iru lekuko edo "testiguena": AVIMARA, TELLUS eta BANDALISCUS.

ARMENTARIUS, lateraz, "aberezaintzalllea" da. Abereen izena, edo belntzat abereekin zer-ikusirik baduana osterak berriz, gizaseme euskaldun baten izen lez!

ERGIBIUS, izen germaniarra da. Iparretik jaxia eskierki. Ez da beintzat bisigoten done-zerrendan orrelako izenik agertzen. Berdin, AVIMARA.

BANDALISCUS. Lateraturik dago. "BANDALITARRA", esan nai du; eta badirudi lateraz "vandali" esan zitzaizen germaniar basati gogor aiekin zer-ikusirik izan dezakela. Izen atzerritarra izateak ordea, — ez orduan ez gaur—, ez du esan nai izen atzerritar ori daramana atzerritarra danik. BANDALISCUS, gaiñera, gizaseme euskaldun aren izengoiti uts izatea ba'leike. Izengoiti edo gaitzizenak bait dira, gero denborarekin abizen erasentsu biurturiko izen asko.

TELLUS—. Euskaldunen artan arras erabilia izan zan izena. Ez dirudi, jatorriz, euskalduna.

Doneen izenik berriz, aipatutako bi euskaldun aientaz kanpo, ez digu bat bakarrik ematen.

A! Leenago larruki ark, ematen zigun Felix Donearen izena. Esan dezadan, krisitandi guztian izan zirala izen doneak baiñan gure larrukikoa, euskalduna dala. Errioxa'n jaioa, eta Billbio-Mendian bakartasunean bizia. Mendi aren oiñean aurkitzen da SANFELICES deritzan erria. "San Felices" ori, "Santi Felicis" duzu, oker gaztelertua.

Euskaldunen aberastasuna, jakiña, len azterturik dauzkagun dokumentuek ematen zizkiguten gauzek osotzen zuten orain ere.

Ikus gizakume auek lekaldetxe menatarrarl emandako ondasunak:

Aloorak, sagastlak ("mazanares"), beste zugaitz zitu-emaille batzuk ("cetera pomifera"), belardiak ("defesas"), eta etxeak ("nostros domos"). Eta burni meatzak! ("In illa ferragine").

Bi dokumentu auek errege baten aipurik ez egiteak, IX mendearen asieran, euskaldunak iare eta beren buruaren jabe zirala adierazten digu. Iare! Baita autrigoiak ere, gaur Burgos'koak diran lurraldeetan.

807'an eta 828'an ez zan oraindik Iruña'n Erregerik. Beste Euskal-Erriek bezala, Batzar Nagusietan jaurtu ego gobernatu oi zuten orduan naparrek beren lurraldea. 850'ean, "Erregerik gabe mauritarra garaitu zuten naparrek, gogoak eman zielako, "porque les plugo", aukeratu zuten, beraiek adierazl zigutenez, Errege bat": Eneko Aritza.

Zoritxarrez egin zuten aukeraketa ori! Erregeek, Jaunek, eta jauntxoek, orduan eta gaur, on baiño gaitz geiago egin bait diote Euzkadi'rl.

Jauntxoek, beren onturreari begiratzten diote geiago, Euzkadi'ren onturreari baiño.

Eta ori esatean, bai noski, gaurko gure jauntxoak dauzkat begien aurrean. Euzkadi beren buruak baiño geiago maite izan balute, ez bait zuten sekulan Eusko-Alderdirik zatituko!

Dana dala, 807'an eta 828'an, II Alfontso, errege zan Asturietan. Muña neskatil autrigo euskaldun aren semea ain zuzen.(1).

Bi urte oletako larruki auek aren izenik ez aipatzea, Euskalerrriaren sarkaldeko muturra ber-bera ere aren mendetik kanpo aurkitzen zala erakusten dlgu. Eta azterturik dauzkagun bi dokumentu zaarrago aietan aurkitu genituan Asturietako erregeen aipamenak, gero bi dokumentu alel erantsitako gezurkeri ustelak dirala.

(Jarraituko du)

Latiegi'tar Bixente

*(1) Autrigoia deitzen diot neskatil ari. Badakit IIIAlfontso 'ren "Kronika" k neskatil ura arrabarra izan zala, adierazi nai digula: "silone defuncto omnes magnati palati cun regina Adosinda in solio paterno Addefonsum constituerunt in regno. Sed tius eius Mauricatus, ex principe Adefonso maiore de sura tamen natus, superuia elatus intumuit, et regem Adefonsum de regno expulit; qui fugiens Adefonsus Alabam petiit, propinquisqui matris sue se contulit"*

*Euskeraz: "Silo (erregea) illik, jauregiko aundikiek eta Adosinda erregeñak Alfontso eseri zuten aitaren errege-aulkian. Maurecato osabak, orde z naiz mirabe baten bidez Alfontso lenegoaren semea izaki, puztu zan arrokeriz eta jaurlaritzatik jaurti zuan Alfontso erregea. Onek, igeska, Araba'ra jo zuan, eta bere amaren aideen artean aurkitu zuan babes".*

*Orri batzuk goraxeago, Kronika berak, neskatil ura "baskoia" zala esaten digu: (Froila erregeak) "baskoi eraultzan jeikia menderatu zituan. Aientartetik artu zuan emazte, Muña; eta onengadik izan zuan Alfonso semea": "Vascones reuelantes superauit. Uxoremque sibi Mun-niam nomine, exinde unde et filium Adefonsum genuit".*

*"Vascones" erromatarrentzat, naparrek izan ziran, ez arabarrak. Atzerritarrek orde ez dute beiñere gure erririk ondo ezagutu. Erdiario garaiean, gaiñera, Araba gaur baiño askoz zabalagoa zan. Bereak zituan, Najera 'z gora, Errioxa guztia, Bureba, Auka-mendia, Auka ibairen arana, eta lbero-ibaietik iparreruntz, gaur, Loza eta Mena aranen antzera, Burgos'enak diran lurraldeak.*

# IRAZKINTZA

"IKERTU" "AZTERTU" "BILLATU" TA "ARAKATU"

## ADITZAI BURUZ

Ona emen esangura bardintsuko lau aditz. Euskeraz askotan jazoten dan gauza da ori, eta izan be, gure izkuntzari zeaztasuna kentzen dautsan oparotasuna.

Zoritxarrez, euskerea elerti-alorrean garapen urrikoa da, irakurle gitxi dogulako, eta idazleak aren baten, sasi-idazleak alde batera itzirik. Eta garapen urri orreri geitzen ba'dautsagu, askotan itzen esangurea laiñotsua dala, lengo akatsari beste eragozpen bat erasten dautsagu.

Azken aldiotan ikusi dot "IKERTU" aditza, jakintzaren alorrean zear jargibide edo ezaguerak lortzeko egiten diran aalegiñai, esaten yakela. Ez dot oso txartxat emoten, balña nik aditz ori beste zentzunez erabilten ikusi dot; lagun edo geiso bateri etxera edo geisotegira egiten yakon ikustaldia, alegia. Gogoratu dagigun, Arana Goiri'tar Sabiñ'en izendegian IKER eta IKERNE agertzen dirala "VISITACION" izena adierazoteko.

"AZTERTU" aditzari buruz, gogoratzen naz, gazte nintzala erabilten zala, ikastaroa amaituta, Irakasleak ikaslearl egiten eutsan ariketea, baimen-agiria lortzeko gai zan ala ez egiztazearren. Baita be, edozein gai zelakoa zan jakiteko, au da, erderazko "EXAMINAR".

Argiaren billa edo ezaguera barrien billa egiten diran ekintzak edo emoten diran urratsak adierazoteko, nire ustez badogu aditz egoki-egokia. Egia edo argiaren billa joate ori nik "BILLATU" aditzaz bereiztuko neuke, benetako billaketea dalako.

"Arakatu" itzari sen zeatza emoteko, lengo adierazpenak ikusita, badau nire ustez oso ondo mugatzen dauan esangurea, eta auxe alegia: gauza edo gai bat idoroteko egiten dan ekintza. Esaterako: "gela guztia arakatu neban galdutako dirua aurkitzearren" edo beste au: "Izarlariak ortzia arakatu eban izar barrien billa". Argi da, beraz, erderaz esaten dan "REGISTRAR" dala.

Aurrekoak esanda, ona emen esondatzen edo proposatzen dodazan adierazpenak

IKERTU = VISITAR  
AZTERTU = EXAMINAR  
BILLATU = INVESTIGAR  
ARAKATU = REGISTRAR

ZUBIRI'tar iÑAKI

Lh.1

*Neur Ama maitea, ya predicatora botec leguez aia;  
lan icasi dau. Berorren canton aututen emoten deust Ja  
ungoicunen vorondatias conforme daguala, beretzat ni  
gura banau orreligiuuan asio alegrotan naiz bada ja-*

# ELORRIO'KO BALENDIN DEUNAREN ESKUTITZAK

## OITURA ZARRA

Euskaldunok aspaldiko oitura zarra ta kaltegarria dogu idazteari dautsagun gorrotoa. Ez gara idazten zaleak, eta idazten ba'dogu be, erderaz egiten dogu ori, euske-rea idazteko izkuntza ez ba'litza lez.

Eta ez da besteen pekatua, gutariko bakoitxarena baiño. Gure gurasoak ez ekien erdera askorik, baiña ikastetxean etxetik urrin gengozanean, euren eskutitzak erderaz eginda etorten jakuzan. Erdera txarra ta ulergaitxa zan, baiña erderea. Burura etorri be ez euskeraz idatzi bear zanik.

Ez eurak bakarrik, geuk be idazten geuntsenean, erderaz idazten geuntsen eta berba beti alkarragaz euskera egin arren, ez geunkan ezelako lotsarik lumea artzen genduanean erderaz eurai egiteko.

Ondo dakigu, gaiñera, kondaira gaiak kontuan artu ezkeru, gaztelako erregeak baiño be lenago asi zirala Euskalerriko Erregeak latinkumeak ziran izkuntzak edo "erromantzeak" erabilten. Naparroako kortean lenago asi ziran erromantzezko edestiak Gaztelan bertan baiño be. Gaztelarrak oraindiño latiña erabilten eben, baiña naparrak Aragoiko lantinkia.

Nondik ete dator euskeraz idazteko nagikeri ori? Zergaitik izan ete da euskaldunok geure erara idazteko izki edo irarkirik be ez eukitea eta latinkumeak izan daban irarkiak artu-bearra? Fenizio'tarrak izan ei ziran idazketaren irakasleak eta bear ba'da guk aldi aretako gizon jakitun orreikaz artu emon gitxi izan genduan. Dana dala, itxas-ontziak egiten be eurak irakatsi el eben eta euskaldunok lan ori egiten ondo ikasi genduan.

Zori txarrez, idazten berandu ikasiak gara. Gure lenengo liburua 1545'eko Etxepare'rena dogu, eta gaiñera idazteko nagiak gara. Ez dogu aitzu bear arlo onetan gure eskola-maixuak erdeldunak izateak izan dauan ikutu aundia.

## EUSKERAZKO ESKUTITZAK

Ba-dira, ori ta guztl be, antxiñakoak diran eta euskeraz idatzita dagozan eskutitz batzuk. Zumarraga'tar Juan'ena dala bat jakin dogu antxiña ez dala, eta, ziur ez da eremu onetan zugat bakarra.

Orrexegaitik da ain pozgarria gutzat Berrio-Otxoa'tar Balendin Elorrio'ko Santu barriaren jokabidea. Ez euskalzaletasunak eraginda, bear-izanak eraginda idatzi ebazan Balendin'ek bere eskutitz batzuk euskeraz. Bere amak erderarik ez ekialako.

Berak diño ori euskeraz egindako azkenengo lez agertzen dan eskutitzean eta gainera arean be lotsa barik diñotso amari XXV eskutitzean: "Alcar ceruan icusten garianian erdera verba egin bearco dogu cergaitic eusqueria ya astu da". Eta jarraian erdera mordoilloan eglten dautso berba.

Zergaitik edo agaltik or daukaguz Balendin'en eskutitzak euskeraz idatzita, eta guk dakigula beste euskal-idazle santurik ez dagoan ezkerro, ondo izango litzake santu barri au euskal-idazleen zaindari lez izendatzea.

Gitxienez, euskal-idazleak santu barri oneri omenaldi bat zor dautsoela uste dogu. Eta, oraintxe, santutzat artua izan dan aldi onetan da omenaldi orl eglteko sasoirik egokiena.

## **ESKUTITZEN ARGITALPENA**

Liburu txiki baten argitaratuta daukaguz eskuartearen Berrio-Otxoa'tar Balendin Santuaren eskutitzak.

Argitalpen au 1927'an egiña da, Balendin'en jaiotzatik eungarren urtea ospatzeko eta argitaratzaillea Tonkin'en Balendin'en ondorengo zan eta Muñagorri'tar Pedro izena daroen gotzaiña, eta Bergara'ko Agurtza Deuna'ren argitaletxeak argitaratua da.

Sarrera iuzea egiten dautso argitalpenari Ardantza'tar Toribio lekaide domekatarrak, santuaren bizitza labur-labur azalduz eta aldi aretan Gaztelz'ko Gotzaiña zan Fr. Zakarias'en onartze-eskutitza dauko sarrera-arrean.

## **ZENBAT ESKUTITZ**

Liburutxu onetan datozen Balendin Deunaren eskutitzak guztiz 55 dira eta euretatik 14 euskeraz eta besteak gaztelerez. Bat dago erdia euskeraz eta erdia erderaz.

Eskutitzen buruetan zenbakiak ipintean oker batzuk dagozela esan lei. Zenbaki batzuk bitan agerizen dlra.

## **NORI IDATZIAK**

Euskeraz idatzitako eskutitz guztiak bere amari idatzia dira. Aitari idazten dautsonean, erderaz idazten dau. Bat bakarra agertzen da gurasoai idatzia eta euskeraz.

Ortik atera lei zergaitik idazten dauan euskeraz, ez euskerearen maitasunagaitik, amak erderaz ez ekialako baiño. Eta aita erderaz eskolatuazan ezkerro, oneri erderaz. Ortik, baita, arazo onetan eskoleak daukan indarra.

Aztertu dagiguzan orain, apur bat astiroago, eskutitz onein euskerea, gaiak, berezitasu nak.

## **ZELAKO EUSKEREAREN**

Ez dogu aitzu bear euskerearen kondairan Arana'tar Sabin eta Azkue'ren aldiak izan eban garrantzia eta kontuan artu Balentin Deunaren eskutitzak lenagokoak dlrala.

Idazkerea edo ortografia erderearena bera da. Gaur arrigarria egiten jaku, baiña olantxe idazten zan orduan. Or agertzen da zelako menpetasuna ezarri dauskun beti erdel-jakintzak.

Ez dot isillik itzi bearco, Balendin Santuaren eskutitzetan ziurtasun aundi bat agertzen dala. Beti idazten dau bardin, Arau argiak eta ziurrak daukaz. Ori orduan gauza aundia zan, beste idazle askok olako zluertasunik ez dabe agertzen.

Ba-dagoz, jakiña, erderaz idazkirik ez dauken izki batzuk, esaterako gaurko ts/tz eta gaurko x. Zelan idazten dauz Balendin'en izki oneik? Ts/tz idazteko tc ipinten dau, esaterako sortci, eta z izkia ez dau ain ugari erabilten.

Joskerari buruz jakiña da euskerearen kondaira-zaleen artean' Sabln eta Azkue'ren aurreko idazlerik geienak joskera oso okerra erabilten ebela, baiña onetan be txalogarria dogu Balendin Santuaren jokabidea, Balendin'en euskerea geletan joskera-arloan zuzen-zuzena da. Ba-dagoz, jakiña, orduan idazleen eta itzegileen artean zabal-zabal ebiltzan oker batzuk, bear ba'da bere amaren eskutizetan aurkituko ez gendukezanak, esaterako "carta bat...zeiñetan...".

Izendegiari begira, Sabin'en barri-aldiaren aurreko idazleak oso erdel-zaleak zira-la geienak, gauza jakiña da, eta onetan Balendin gure santuak bere aldiari zorra ordaintzen dautso. Desioa, trabajua... eta olako asko eta asko aurkitzen doguz bere eskutizetan.

Abostegi-arloan Sabin'ek artu eban bide bat eta Azkue'k beste bat. Esaterako Sabln'ek "etxia" esango leuke, Azkue'k ostera "etxea". Onetan Azkuek urten eban nagusi eta bere erri-neurria artu dogu idazleak. Balendin Sabin'en neurrian dago, bere-berea eban Elorri'ko izkuntzak edo izkereak eskatzen eutsan lez.

## DARABILTZAN GAIAK

Labur-labur esateko, eskutiz oneitan Santuak darabiltzan gaiak fededun seme on batek bere amagaz erabili leikezenak dira.

Baiña ez da aitzu bear Santuak biotzaren ardatzean daroan gaia zeln dan: Aita eta ama baiño lenago, berak munduan daukan egitekoa betetea dala. Ori bere eskutiz guztien oiñarrian agertzen dan gaia da.

Gaiak zeatzago bereizteko, lau bidar diñotso amari zer eta zelan jaten dauan, beste lau bidar eskatzen dautso sosieguz bizi daitela eta osasuna zaindu dagiala, bostetan gitxienez eskatzen dautso bere naia Jaungoikoarenagaz bat eginda euki bear dauala, baten salatzen dauz bizkaitarrak ondasun edo diruzale lez, sarritan gogorazten dauz Andra Maria ta Agurtza Deuna, gero esango dogun lez.

## BEREZITASUN BATZUK

Ba-dira eskutiz oneitan irakurle batzuntzat arrigarri izan daitekezan gauza batzukr Esaterako Elorri'ko Balendin Santuak bere amari zuka berba egin barik, berorika egitea.

Jokabide au ez da Balendin deunaren berezitasun berezi-berezia. Arratia'ko erri batzutan, esaterako, aitari eta amari, gaur elduak diranen aldetik berorika egiten jake berba, ez ostera gaur gazte diranak, oneik zuka egiten dautse. Beste lurralde batzutan ostera berorika ori oso arrigarria da seme-alabe ta gurasoen arterako. Ez da erabilten abadeai eta ikasketa luze-sakonak egin eta olakoal dagokien egoera daukenai berba egiteko baiño, eta berbabide au be gaur galtzen doa eta arin joan be.

Berez euskerazko "zu" erderazko "vos" edo "usted"en maillakoa da eta plurala edo askorena izan be, baiña mailla ori galdu egin da. Erderazko "tú", euskerazko ika jokoaren maillan dago, baiña ika au Bizkai'ko erri batzutan, Ondarroa'n esaterako, ez da erabilten eta beste erri askotan be galtzen doa egunerik egunera. Ika itzaltasun gitxiko izketa lez, morroiari eta olakoai itz egiteko era lez artzen da. Ori argi agertzen, esaterako, Kerexeta'ren Euskal Biblian.

Beste berezitasun bat, noizbelnka Gipuzkoako aditz-jokoak erabiltea da. Eskutizak bizkaiera garblan idatziak izan arren, noizean bein det eta **dute** agertzen dira. Ez ete da Elorri Gipuzkoaren mugaklde izanik, sarritan entzunak dauzalako?

Eskutiz oneitan bertsoetarako jokera bizia ikusten da. Batzutan bertsoak eta lerro laburretan idazten dauz, baiña sarritan eskutitza lerro luzeetan idatzla izan arren,



neurria ta azken-bardiñak edo "rima" edo puntua argi-argi ikusten da. Orrelakoa da esaterako 59 orrialdean dagoan eskutitz osoa. Ogei ta bigarren eskutitza da, euskerazkoen artean azkenengoa.

## BESTE GAI BATZUK

Len aitatu doguz santuak amagazko alkar-izketan agertzen dauzan gai arruntak, baiña idaz-lantxu au amaitu baiño lenago ona emen gaien zerrenda luzeago bat:

—Alkarren alde otoitz egitea. (Sarritan agertzen da).

Eriotza ona izatea eta zerua irabaztea. (Au be sarritan).

—Amari agurrik egin barik joan izatea be aitatzen dau birritan beintzat, eta jokabide ori zuritzeko, San Luis'ek amari agur egin eutsala dino, ez ostera San Luis Beltran'ek, eta Santo Tomas lekaide izan gura ebalako bere etxeakoak espetxean euki ebela diño.

—Bere lagunak santuak dirala be sarritan esaten dau.

—Ama lo dagoan artean gaberdian egiten daben otoitza asko goratzen dau.

—Monika Deunaren egunean eta Pazko-egunean amari zoriona opa deutso.

—Ama asarratuta ete dagoan agertzen dau iru bidar-edo.

—Eskutitzak zelan eta nora bialdu esaten dautse.

Indietara lur billa joaten dirala guraso askoren semeak baiña bera beretzat eta besteentzat zeru-billa doala diño.

—Itxasoaren erditik eta sosiegu aundiaz idazten dauala.

—Ontzian diran euskaldunakaz euskeraz berba egiten dauala.

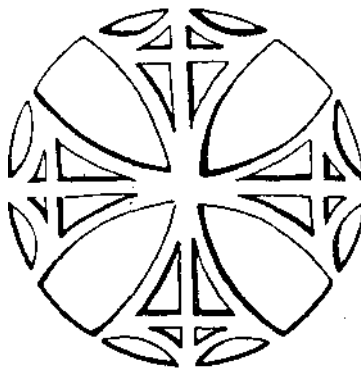
—Ontziko nagusia Bermeo'tarra dala.

Sarritan esaten dautso bere amari eta beste senideentzat be bai, Andra-Mari-zaleak izateko: Agurtza sarritan esan, bere "anparua" eskatu, Andra Maria ederra dala eta osasun-emoille dala gogoratu, beragaz eta gure artean adiskidetasuna bear dogula.

—Tonkin'en daukan etxea "palaziva", zelakoa dan zeaztutena dau: laztozko teillatua...

Labur esateko, sendi giroa bizi-blzi agertzen daben eskutitz etxekoiak dira, bizitzarako ta eriotzarako, Jaungolkoaren naimenagaz ondo alkartuta biziteko onurik ederrenak emoten dauzala.

**OLAZAR'tar Martin'ek**





# NEMESIO ETXANIZ MUSIKALARI

Auxe da itzaldi labur ontarako eman zaidan gala. Baten batek, bere ezjakiñean, galde lezake: Nemesio Etxaniz euskal idazle oparo eta fiña, olerkari on eta goren-goa, ori bal! Baiña Nemesio Etxaniz musikalaria? Nundik nora? Eta nere erantzuna eta zuetako asko edo geienenea, auxe da: Bai, jauna! Nemesio Etxaniz musikolari. Eta ez nolanaikoa. Musikalari fiña noski. Ez noski orkestarako lanak asmatzen dituzten oietako, ez organu edo pianorako edo beste edozein musika-tresnatarako lanak egiten dituzten oietakoa, ez lau edo sei abotsetako kantuak sortzen dituzten oietakoa. Baiña bai musikalari ona, musika-sena berezia bere baitan zuena, eta artara jarri ezker ere, lan obeak eta sakonagoak egin zitzaakeena. Nemesio Etxaniz ez zuen ez armonia, ez kontrapunto edo fuga edo konposizio ikasketarik egin. Ikasketak olek egin izan balitu, a ze nolako musikalaria irtingo zitzaigukeen! Baiña belarri ona zuen, abotsa aundia ez baiña oso polita, eztarri fiña eta batez ere, leen esan bezela, musika-sena aparta.

Nik ontan eta beste gauzatan Salbatore Mitxelena eta Nemesio Etxaniz gogoz eta espirituz kidekoak bezela jotzen ditut. Biak izan ziran euskal idazle jator eta joriak, bi biak euskal olerkari gorenetaoak, bi biak kantari fiñak. Eta biak zuten bein eta berriz aipatzen dedan edo ari naizen musika-sena berezi ori. Ori ez bait du norberak berebanatzen, ori goitik datorren doai berezia bait da. Orregatik izango-edo ziran elkarren artean ain lagun miñak eta elkar ain ondo konpontzen zutenak. Batak beste-teari euskal lanak egin ahala erakusten zizkioten elkarri. Bein baiño geiagotan ikusi izan det nik Salbatore Mitxelena bere olerkietarako musika doñuak asmatzen eta berekaxa abesten. Orrela ibilliko zan noski gure Nemesio Etxaniz ere bere baitan doñu berriak egosten. Orain dala gutxi esan zidan apaiz batek, Nemesiorekin egiten zuen ibillaldi bakoitzean, bere musika doñuak asmatzen eta abesten aurkitzen zuela.

Ba!, guk denok aspalditik ezaguna genuen On Nemesio euskal idazle eta olerkari bezela. Ni Arantzazun bizi nintzala eta "Arantzazu" aldizkarian lanean niarduela, la illero bidaltzen zizkidan bere lantxo txukun eta garbiak, gure aldizkarian agertarazi genitzan. Badu bat oso jakingarria. 1952 urteko maiatzeko zenbakia, !a osoa, bertsolariari eskeñi genion eta lan bat eskatu On Nemesiorl. Oso lan ederra bidali zigun "Bertsolaria, erdi apaiz" Izenarekin. Orkoak dira onako itz aukerak: "Doal ederra, Jaunak bertsolariari ematen diona gure errian. Beste giza-emakumeok !tz-totel eta mutu gelditzen geran gaietan, bertsolariak onelako adimen zorrotza eta begi azkarra agertzen digu. Zerutik datorkio doai ori: ez gaitzerako, ez kalterako; baizik Jaunaren doal guztiak bezela, gure erriaren onerako...Euskaldun erria bertsozalea degu. Kantuak eta puntuak ederki botatzeak eztitan jartzen du gure erria. Emaigun ba zeruko erakutsia bertsoan, eta Jesusen bidea zuzen artuko degu orlan. Or dezu, berisolari

lagun, zure lana, zure egiteko nagusiena. Erria alaituz, jaso itzazu oitura onak...Orre-tarako batez ere eman dizu Jaunak bertsoarako doal alal orl. Or da zure zure aundi-tasuna: or zure goltasuna". On Nemesiok ere doai eder eta bereziak izan zituen zerutik ixuriak. Eta doai o!ez baliatu zan gure erriaren alde ainbat eta ainbat lan eder egiteko.

Baiña, alako batean, denok arri eta zur, denok zearo txundituta eta arrituta utzi ginduen. Ez al zan ba atera "Kanta kantari" zeritzan liburu berri batekin? Eta ez al zituen bada bertan jaulki, beste doiñu jatorragoen eta guretarragoen artean, alako foxak, habanerak runbak, tangoak, pasodobleak eta abar? Zer da au? zioten askok; alako atzerritar doiñuak euskeraz? Eta apaiz batek asmatuak gaiñera? Ez al ditu, bada, urte luzeetan zear Elizak "dantza lotuaz" batera, diñu oiek ere gaizki ikusi eta gaitzetsi? Eta nolako dioñuak gaiñera: ez bait ziran orduan, esate baterako, runbak eta tangoak edozer gauza!...

Oraindik orrelakorik!...Neroni ere arrituta gelditu nintzan zearo. Eta Arantzazura joan zan batean, alaxe esan nion aurpegira. Baiña gero, "Arantzazu" aldizkarian liburuaren azalpena egiterakoan, leunago azaldu nintzaion. Ona emen orduan nik nioena: "Au bai langille porrokatua" Bi urte auetan lau liburutxo argitara eman ditu. Igaz "Nola idatzi euskeraz" eta "E<sup>9</sup>intza Katolikoatzaz ikasbidea". Aurten "Kristau ikasbidea bertsoan" eta "Kanta kantari". Eta danak euskera eder eta txukunean egiñak. Idazlari trebea degu Amillaitz jatorra. Onako liburu au oso polita dezu. Iru kanta mota dltuzu bertan: aur-jolasak, maitekantak eta izadi-abestiak. Bertsoak euskeraz egin izan diran egokienetakoak dituzu. Doiñuak, guztiak entzungarriak. Maite-kantaen itz batzuk gordiñegitxoak dirala? Baditeke. Dana dala, kanta oiek euskal olerkari eta musikalariei bide berri bat erakusten diela esan bear degu. Nola erantzungo ote diote? Ori (Arantzazu, 1951, azaroa) geroak esango. Auek ziran nere itzak, orduko nere itzak. "Itz batzuk gordiñegitxoak": zer esango ote genuke gaur entzuten diran kantuen ainbat eta ainbat itzez? Nola aldatzen diran aldiak, alajaiña!

Nemesio Etxanizek oso ederki zuritu zuen bere burua alde zurretik. "Kanta kantui" liburu 1951 urtean azaldu zan, Bilboko Ordorika anaien irarkolan argitaratua. Euskerari bide berriak irekitzea izan zan bere asmoa. Asmo eder eta jatorra benetan. Eta bere asmo ura oso ondo bete zuala esan bearra dago. Eta asmo txalagarri onekin batera, beste asmo bat ere bazuen; berak adierazten du oso poliki liburuaren itzaurrean. Onela dio: Nik, gure musika-zaleak, batez ere konpositore edo eresgille dlranak, eta olerkarlak esnatu nal nituzke. Ona zertarako. Gaurko gazteak, zine, dantza ta irrati bidez, beste musikaide batzuek artzen dizkigute egunotan. Guri nairgabe eman arren, musika merke ori gazteon biotz-jabe egin da, ta gure euskal-aide ederrak baztartuta, kanpoko aide berrietara dijoakigu euskal gaztedia. Aide berri oiek gañera, erdal-itzez jantziak datoz, eta gure mendietan, azkenengo baserrietara-ñoakoak, kantuetan ere, Euskera zokoratzen ari zaizkigu. Gure izkuntzari datorkion kalte berri au, nolabait atzeratu nairik nator. Nola? Gure kanta zarrak berriro arglta-ratuaz? Ez, noski. Kanta berrietara zaletutako gazteak, gure kanta zarrez gogaitu, aspertu egiten dira. Erri-kanta oiek, zinetakoen aldean, motzak, gexak, gatz-gabeak dirala, uste dute" ...Nere liburu onek lur berri au urratu nai izan du beraz". Auxe da garaian garaikoa, aldian aldikoa izatea! diot nik orain.

Eta geroxeago, hauxe dio: "Ai, baña nere zorigaitza! Euskalzale ta moralista "zorrotzen" madarikapen danak nere gain ikusten ditut. Tango, rumba ta foxak euskeraz, alajaiña? Utikan, inpernuko asmaketa ori! Euskal itzak, euskal-aidetarako bakarrik bear ditugu. Kanpoko aide oiek euskeraz jaztea, gure izkuntza kutsatzea litzake. "Eta erantzuna berberak ematen du: "Zaude, arren adiskide: ez dezagun burrukarik alkarrekin... Zuk eta nik ezer egin gabe ere, tango ta abar abestuko dizkigute gaurko gazteak. Erbesteko kanta oiek, lizunkeri-itz asko sartzen dizkigute gure gazteen artean. Erri guztietan gañera, kanpotik sartzen zaizkien kantei ere, erriko izkuntza ezartzen die; onela, erriak bertako izkuntzan kanta ditzan. Guk zergatik ez

degu beste ainbeste egin bear?" Eta gero kontatzen digu nola kantu berri oiek argitaratu baiño leen, aproba bat egin zuela ementxe, Azkoitian bere ardurapean artutako gazte-talde batekin. Kantuak erakutsi eta erriko antzokian abestu. Eta erriak bete-betean artu zituela galñerutzen digu. Erri aurreratua eta aurrerazalea nunbait Azkotiko erri au. Bearbada orduan abestu zutenak edo zutenen batzuk ementxe egongo dira itzaldl au entzuten. Zorionik beroenak niketz.

Liburuaren itzaurrean ez ezik, argitaratu ondoren "Arantzazu" aldizkarian idatzi zuen lan batean alpatu zuen gai au bera. "Gaztediaren jaikia" du idazpurua idazlanak. Eta onela dio bertan: "Bide zabalagoak artu bear baditugu gazteei eskua emateko, zenbateraño zabaldu ditzakegu bide olek? Noraño utzi bear bide gazteei gaurko oitura lasalagotan? Nere kanta-liburu berria azaldu dedanean, ezpai ori bizi-bizi esnatu da. "Zer da kanta kantari ori? diote estu zaleak. Liburu ortako kanta batzuek gordintxoak dira gure errirako. Euskeraz orrelakorik eztegu bear". Beste batzuek berriz: "Bazan ordua, diote, orrelako zer bait euskeraz sortzeko!". Ta bien artean eskuak burura eramanda, emen naukazue nori entzun asma-eziñik".

"Kanta kantari" liburuak ildo berriak ireki zizkion euskal kantagintzari. Eta ildo berri oietatik, bide berri bat sortu zan. Eta bide berri ori geroago bide zabala eta bidetxior asko izan zituena biurtu zan. Nemesio Etxanizen liburuaren ondoren, eta bere kanta berrien ondoren, Iparraldetik txori kantari berri bat, urretxindor berri bat azaldu zitzaigun, beste era batera euskal kanta berriak asmatu eta abesten zituena: Michel Labeguerie ezaguna, alegia, bere bi diska zoragarriekin. Eta gero besteak, gazte asko eta asko arrapaladan: "Ez dok hamairu" osatu zuten kantariak, Oskorri, ezagunenak-edo aipatzekotan. Eta beste ainbat eta ainbat. Ez dago izenik ematerik, bukatu eziña bait litzake zerrenda. Baiña talde bat aipatu nai nuke nik emen, erri ontakoa bera, Azkoitikoa bai: "Los Contrapuntos" taldea ain zuzen ere, ain kontzertu edo musika-salo eder eta zoragarriak ematen zituena. Nemesio Etxaniz, ezpairik gabe, euskal kantagintza berrian, aintzindari izan genuen. Eta au ez det nik bakarrik aitortzen. Kantariak berak ere aitortu izan dute. Ona emen adibide bat, besteak beste. 1977. urtean, JAKIN aldizkariak zenbaki berezi bat eskeñi zion euskal Kanta berriari. Eta bertako lenengo idazlana Gorka Knbr kantariak egiña da. "Euskal Kanta Berriaren Historiaz" du titulua. Eta antxe itz auek esaten ditu: "Ez da ahaztu behar Nemesio Etxanizek eduki zuen garrantzia. 1951. urtean "Kanta kantari" kantutegia argitaratu zuen. Oilar goiztarra benetan. Letek "Garala" aldizkarian idatzi zuen idazlan batean, garrantzi handia ematen zion Etxanizen lanari. Bebarbada, bere kantutegia argitaratu zuenean, ez zuen Etxanizek bere kreatibitateak merezi zuen erantzunik jaso, baina borren lana ez zen alferrikakoa gertatu, bandik urte batzutura beste batzuk hartu bait zioten segida baren ideiari, Euskal Herriko egoerak planteatzen zuten beharrel bobekiago erantzunez". Orra argi eta garbi aitortua. Nemesio Etxaniz, bada, aintzindari izan genuen euskal kantagintza berrian, bide berriak urratu zituelako.

"Kanta kantari" liburuak hiru atal ditu. Lenengoa: "Aur-jolasak", sei kantuek osatua. Bigarrena, "Maite-kantak", emezortzi kantuekin. Eta irugarrena, "Izadi-abetesiak", bederatzi kantu azaltzen direlarik, geienak euskal kanta zaarrak itz berriekin agertuz.

Bigarren atala izan zitekeen eta izan zan eztabaidagarriena. Baiña urak bere bidea urratu zuen eta gauzak aurrera jo zuten. Ez noakizue emen kantu berri oien azterketa teknikoa egitera, ezta gutxiagorik ere. Ez bait det uste ospakizun onen antolatzaillileen asmoa orixe danik. Auxe bakarrik esan nai nuke. Nemesio Etxanizek meritu aundia izan zuela eta trebetasun aundia erakutsi zuela kantu berri oiek asmatzean. Ez bait da txantxetako gauza musika erritmo — orduan berriak, orain naiko zaarrak — berri oiek dituzten doinu berriak sortzea: foxak, runbak, tangoak eta abar. Kantu doiñu bakoitzak bere erritmo berezia du, bere konpas eta neurri bereziekin, eta ori asma dezakeena ez da edozein. Pianoa eta beste musika tresnak jotzen dakizkigunoi ere kosta egiten zaigu naikoa erritmo berri oletan sartzea. Neuri

beintzat. Orregaitik, musikalarri bezela, txaloak jo bear zaizkio eta txapela erantsi bear zaio On Nemesio zanari.

"Kanta kantari" liburuak bigarren argitaraldia izan zuen. "Lur berri billa" bere liburu ezagunaren barruan. Eta leendik asmatuak zeuzkan 33 kantuel beste 33 ainbeste abesti berri erantsi zizkion, 66 kantu osatzeraiño. Argitalpen berri onen itzaurrean, itz auek jaulkitzen ditu On Nemesiok: "Amasel bat urte dira KANTA KANTARI liburu argitaldu nuala. Liburu arek, euskera kanta berrietan sariu izan zuan. Lenengo aldiz, euskal itzez jantziak agertu ziran pasodoble, fox, rumba, tango ta abar... Nere asmo ura kaltegarria iruditu zitzairen batzuei; baiña geroa, nere asmoa ontzera etorri da. Gaur, gazte talde batek jaso du nere orduko lana ta kitarrez ta auspoz lagunduta, or atera zaizkigu Euskalerrri osora, abesti berriak arrotzen...Kanta berriak ere gure erriarl bearrekoak zaizkio. Izkuntzak indartsu bizi nai badu, sail guztiak artu bear dltu, zaarrak eta berriak. Bestela, euskerak artu nai ez duan lurra, erderak jango dio. Futboleak jokatzek, ezta pelota jokoa galdu. Biak batera era<sup>o</sup> man ditezke aurrera. Onela kanta zaar eta berriak ere. Batak ez dio besteari kalterik egingo". Arrazoi osoa zuen On Nemesiok. Geroak ere arrazol eman dio. Or ikusten ditugu, esandakoaren lekuko. Kanta kantari liburuan azaldu ziran kanta berri batzuk erritar kanta blurturik. Nork ez ditu ezagutzen eta kantatzen arako "Antoni, Antoni", "Ai, Peru! Alabak ez dira aingeru", "Txa, txa, txa, gure neska motxa" eta beste ainbat? Oraindik orain, auxe gogoratzen zuen DEIA egunkarian gure lagun eta idazle jator dan Augustin Zubikaral jaunak. Gure kanta zaarrak, gure erritar kantak, nola sortuak izan dira? Batek daki. Baiña kanta zaar oiek ere izango zuten beren egille eta asmatzaillea, ez ziren gure erriarengana odeitatikjextxiko noski. Eta meritu orixe dute kanta zaarrek, batek asmatu eta erriaren biotzean eta muiñetan txertatuak eta itsatsiak gelditzen dirala. Orrela gertatzen da On Nemesioren zenbait kanturekin ere.

Beste liburuxka bat ere aipatu bearra dago, bertsotan eta kantuz asmatua bait da: "Kristau ikasbidea bertsotan" du izena. 1951. urtean argitaratu zan, Kanta Kantari liburu baiño leenago. On Nemesio berberak egin zuen liburuaren aurkezpena "Arantzazu" aldizkarian (1951, arrila, 280 or.). Onela zion: "Urte galgarri auetan, badegu naikoa lan gure aurrei Kristau Ikasbidea erakusten. Alde batetik, era askotako dotriñak ditugula: onek, dotriña zarra bear duala; arek, dotriña berria naiago; emen, euskerazkoa; an, erderazkoa. Bitartean, gure aurok Kristau Ikasbidea erdizka edo bat ere ikasi gabe gelditzen zaizkigu. Negargarria benetan!... Bitartean zerbait asma bear, eta orra zer asma nizun: Dotriña txikia bertsotan jartsea. Euskaldunok oso bertsotako kanta-zale gera, ta kantu-bidez dotriña gure aurren ezpafetan eta biotzetan sar zltekel, bururatu zitzaidan". Eta bururatu eta egin egin zuen berak. Benetan aurrelaria genuen gure On Nemesio! Neuk egin nion aldizkarian berian azalpen labur bat. Onela nlon: "Dotriña erakusteko modurik ederrean auxe! Bertsotan eta kantari! Bertsotako kanta-zale porrokatuak ornen gera euskaldunok. Batez ere, umeak esango nuke nik. Zoaz edozein erritara eta an ikusiko dituzu euskaldun umeak beren jolasetan kantari. Ta Jaungoikoari eskerrak ala dalako. Oi! bere umeak kantatzen ez duten erriaren tamala! Ez du alaitasunik, pozbiderik... Liburuxka au umeentzako egiña da. Eta oso poliki egiña, gaiñera. Orixen dituzu kristau-ikasbidearen erakuspenik jakingarrienak: Gurutze Santua, Kredoa, Aita gurea, Aginduak, Sakramentuak, eta abar. Bertsorik egokienak. Doiñurik politenak. Gure Parroki, eskola eta famili guztietan ikusi nai genduke liburuxka eder au. Zorionak Amillaitz jaunari. Ori da apaiz bezela jokatzek! Ta bigarren eta irugarren maillaen zai gelditzen gerala jakin! Ez det uste mallla oiek argltaratzera iritxi zanik. Liburuxka ortakoa da onako kanta polit au, aspaldiko txistulari doiñu ezagun bati Gurutzeari dagozkion itzak erantsirik: "Jaungoikoari eskerrak..."

Orain dala amar urte Ameriketatik Euskalerrri itxuli nintzanean, oso eroria, zapuztua eta lur jota aurkitu nuen On Nemesio. Urte aietan edo obeto esan, aurreragokoetan, euskeraren gertatu ziren istilluak eta goraberak zirala nunbait. Urie artan

omenaldi bat eskeiñi genion Salvatore Mitxelena bere lagunari, aren "Idazlan Guz-tlen" lenengo tomoa azaldu zala-ta. Iru itzaldi eratu genituen Donostian, Aurrezki Kutxa Probinzialaren aretoan. Iruetan izan zan On Nemesio eta iruetan parte artu zuen Bere Mitxelenarekiko adlskidetasuna azalduaz eta agirian jarriaz. Lenengo egunean, Mitxelenaren lenengo tomoa eskeiñi nionean, auxe esan zidan bere umore onez berak zeukan eta, ironi punta arekin: "Nik askotan esan oi det erderaz: Los vascos padecemos de lapurditis aguda". Ta bukatzera noa, Itzalditxo au, nere itzez baño geiago Nemesio beraren Itzez osatua izan da. Baiña ala obe. Ospakizun onen elburua berari omenaldia eskeintzea bait da. Eta omenaldirik ederrena bere itzak entzutea.

Zorionak Azkoitiko erriari bere seme aundi oni omenaldi au eskini diolako.  
Eta milla esker guztioi.

### Karmel Iturria

(N. Etxaniz'en omenaldian Azkoiti'ko Udaletxean esandako itzaldia).





# LEGE-GIZONA, ARMA GIZONA, ELIZ-G IZONA

## LEGE-GIZONA; GIZA ESKUBIDE GUZIEN ZAINDARI ETA IAGOLE

"Giza-eskubideak gaurkotasun osoa dute Espaiñian" (Ilbelta, 1978). Zer eskubide Askatasunean bizi aal izatekoa, guztientzat berdin. legearen babesan. Gure artean Fueroa zen eskubide oien eusle eta zaintzaille. XV eta XVI'garren eunkietatik aurrera euskaldunek, ez itzez bakarrik, baita bizitzaz ere, giza-eskubide guzi oiek izan dituzte Euskalerrian.

Berdltasuna bazan gure artean, guziak bait ziran odol-garbiko aitorensemeak eta eskubide berdiñekoak. (Berditasun ori zala aitzaki, debekatuak zeuden tokien tokiko zaldungo-agiriak edo tituloak-títulos de nobleza).

Askatasunak, bere indarrez, defenditzen zuan gizon euskalduna, Fueroaren bidez, Estaduaren eta Gizartearean aurrean, eskubiderik gabe atxilotua izan ez zedin. Juezak berak ere, naiz-eta gizona errudun arkitu, ezin lezake berez glltzapetu, alik-eta 30 egunen plazoan Gernika'ko Arbola azpira deitu arte.)

Gizartearen aurrean iñoren eskubideak defenditzen zeatzena Bizkaiko Fueroa da eta eskubide oien irudi eta ispillu, Gernika'ko Arbola. Euskalduna, ordea, ez da bakaradadean bizl dan gizakia, erriz inguraturik baizik. Bereak zaintzen ditun bezela, iñorenak errespetatzen salatuko da (askatasunari buruz ari gera) orregaitik erri olen esibarruan, muga-barruan, ez da sartuko sekula, artarako eskubiderik ez duelako. Errespeto onen irudi eta ispillu Malato Arbola degu, Bizkaiko mugan: Gernika'koa euskaldun askatasunarena dan bezela.

XVII'en eunkiaren asieratik, gure antxiñako eskubide auek (Europar oraindik berriberitik aintzakotzat artuak izan diranak europarrentzat) Borbon erregek arrisjuan jarri zituzten, errietako aalmen guziak beuren esku nal bait zituzten. Auen askatasun eta agintaritza politikoari buruzko pentsakera eta euskaldunena, biak ziran aurkako: bata, bestearen alderantzia. Ori dala-ta, Erregearen Ordezkoen eta Madrid'eko Administrazioaren itz-eta-bitzarekin etengabeko burrukeetan ibilliak dira gure Junta Jeneralek, Euskal Agintaritzak esana du eta esan au egi biurtu da arrezkero: "pakerik ez da izanen alik-eta Euskalerritari bere aalmen bereizi guziak biurtzen ez zaizkion artean".

Lege-gizon edo letrauen eginbearra, eskubideen alde jokatzea izan da beti. Lege-gizonarekin batera eskribaua ibilli oi da. Onek egiztatzen ditu auzitegitako erabakiak eta gauzak. Gerora agertuko dan notarioaren lana, auzitegietatik kanpoko arazoak egiztatzea izanen da. Erregearen eskribau eta notarioek Erreiñu osoan egin zezaketen beuren lanak. (1456'ko Urrillaren 31'an Miranda de Iraurgi (Azkoiti) erriaren atean, Aide Nagusiek Gipuzkoako Konsejuari egiten zion desapioaren kartela jartzeko baimena Martin Perez Beltranza, Erregearen Notarioaz, eman zuan. Lesseps injenieru famatuaren familikoak ere notario errealak ziren Baiona'ko urian.) Gizalegeko eta gaiztakerizko (civiles y criminales) auzietan juezarl dagokio legez erabakia.

Eskuz idatzita Iturriza'k dituen liburuetatik bosgarrenak (153 orrialdean) amabi juez-mota aitatzen ditu Bizkala'n. Auek: El Prestamero Mayor. Los Cinco Merinos, Los Cinco Alcaldes de Fuero, Los Cinco Alguaciles o Sayones de Junatas, Los Alcaldes de las Villas, Los Prebostes, El Juez Mayor de Vizcaya, El Corregidor, Los Alcaldes de Hermandad y de las Ferrerías, Los Fieles de las Anteiglesias, Los Tenientes, Los Diputados.

Aiuntamiento bakoitzak ba zuan "escribano fiel" zeritzan idazkaria. (gure zenbait errietako eliz-atarietan "Piel-arri" deritzan arrizko mai aundi bat egon oi da— "la piedra del Fiel", del "escribano Fiel"—), bere galñean batzarren aktak jasoteko.

Bost urie oso Kanonak eta Legeak ikasten, eta ondoren beste iru urte ekiñean bear ziran Lege-gizona sortarazteko: "bost urte entzule bezela eta beste iru laguntzaille bezela". Gaiñera, odol garbikoak eta Erreinuan sortuak. (Nafarroa'kin ari gaituzu)

1090'an Huarte-Arakil'en Korteak izan ziren eta arrezkero Nafarroa'ko Erregeek, "zuzen jokatu dutela" zin egiten dute. ("que tendrán a derecho"). Baiña, bal Jau-naek eta bai Erlek protesta ugari egiten dute "erabaki oker eta auzia eramateko era okerregaitik" ("por malos juicios y mala forma de pleitos"). Ori dala-ta, Santxo Ramirez'ek "auztegiko arazoak zuzentzeko" ("emendar las cosas de justicia") asmoa artu-ko du.

Nafarroa'n bezela, Euskalerrri osoan ere, baziran, lege-gizonak beurori aurkeztutako arazo guztietan auzl-gaia ikusten zutenak (ven el pleito en toda cuestión que se sorneta a su consulta). Bilbao'ko Legediak ere aitatzen ditu: "naiz-eta auzi-gaia oso zailla eta gaitza izan, eurak aurrera eramaten dute, sekula amaitzeke" (los hacían inmortales).

XVI eta XVII'garren eunkietan Bizkai'ko Junta Jeneralek eta Errejimientoek eskribauen numeroa gutxitzeko alegiñak egiten zituzten beti, "Naastea eta burruka besterik sortzen ez zutelako"; ordurako, Bilbo Zarreko Eskribauen Kofradiko Santxo Santxez maiordomoak zlozez (bera ere eskribaua) ugari baiño ugariagoak zeuden Bilbon eskribauak, egunero ugariago. Eta, auzoak ontzat eman ezkerro, neurri bat jarri bear zitzaizela numeroko eskribaueri ("escribanos de número"). (Gipuzkoak Belate'ko burruka-aldian eman zlon laguntzaren ordeez, —Juana Nafarroako Erregiñak baimena eman zion Probintziako Consejueri numerozko eskribauak presentatzeko—.

XIII'garrenean, berriz, Balona'ko errian auziak zituztenak kexaz dabiltzaz, bear aiña lege-gizonik ez zegoelako "eta gaizkilleek lege-gizonik izateko eskubiderik ez zutelako).

Gipuzkoa'ko Probintziak, bere Junteetarako, lege-gizon bat aukeratzen dute Fue-roen araura ("y conforme a Fuero"). "Legearekiko auzi asko (muchos casos que consisten en derecho) agertzen bait dira Junta Jeneraleetan bereiziki. Bera izaten zan Junteetan mai-buru. Bat eta bera naikoa. Besterik ez da bear, ez-eta Prokuradore bezela ere, "etortzen diran bakoitzeko, euren Probetxurako, eztabaidak eta burrukak besterik sortzen ez dutelako. (Ezta Juntek biltzen diran errietara agertzerik ere ez dute "eskribuz beuren iñoren aldeko mintzaira agertzeko ez bada" (presentar su alegato por escrito). Agindu au Tolosa'ko Junteetan desegin zan 1851'an eta arrezkero Junteetan beuren buruak aurkesteko aalmena izan zuten. Baita prokuradore bezela ere.

Araba'n errietako, gizon libreak eta aundizkiak epaitzeko maia giza-aberatsek eta Erregeak osatzen zuten. "Armeria" izeneko aberatsen jaureglak gaizkilleen iesleku eta babes izan oi ziran; eta ori, legez. Baita elizak ere. (1561'an, Elgoibar'ko Junte-tan, asarre agertu zan Segura'ko Kontsejua: alkateak bi emakume zitun erroko kartze-lan preso artuak eta eliz-gizon batek, giltza paltsoekin ateak iriki, eta elizaren babe-sean jarri zitun).

Juramentu-elizeetan ((Iglesias Juraderas) egiten zun Bizkaiko Jaunak Fueroak defenditzeko bere juramentua eta ziña. Eliz oietara etorri oi ziran, beuren ziña egitera, auzirik zutenak eta errudun emanak (acusados de crimen). Estibalitz, Larrabezu, Gernika, Bermeo, Arrasate'ko (Mondragoe) Magdalena eta Oiartzun'go San Esteban Lar-taun'go ziran eliza oiek.



## ARMA-GIZONA, PAKEAREN OIÑARRI ETA GERIZA

Euskaldunak gizajo-paketsuak dira asarre ez diranean". IKusten danez, maiz izan ditugu asarre, guda-faltarik izan ez bait dute. Alaz ere, gudarako gogo gutxi agertu du beti euskaldunak.

Anibal'ekin pakeak eginda gero, berarekin joan ziran zenbaitzuk, Alpes-mendien zear, Erroma'raino. Ondoren, berriz, erromatarrekin batera munduko baztar guzietan zabaldu ziran, lejonario bezela. Etxean franko eta godoekin burruka amorraturik; ez zan falta izan. Frankoak ifarretik eta godoak egoaldetik; erdian, euskaldunak burnia txingudi eta maillauren tartean bezela. (Oietako ekintza baten oroigarri da frantsesen "Erroldan abesti" zaarra). Mairuen aurkako burrukan ere parte artuko dute gogoz. (Lazkao'ko Amador jauna izan zan, 1340'an Salado ibaiaren inguruko burruka-aldian, gipuzkoarren buruzagi. Ori zala-ta, Erregeak Cazola'k Alkaide eta Governadore egin zuan eta "Caballero de la Banda" izendatu. Granada'ko mairuen aurka burrukatzeko 1431'an Bizkaiko Enkart-erlirik urten zuten Otxoa de Salazar eta bere senlde eta aideek. Juan Alvarez de Avellaneda izan zan Erregearen Alfereza, eta Banda'ko lkurriña (Pendón de la Banda) Pedro Ayala eskuetan egonik zan. Erregiñak Gipuzkoarreri eskatu zlen Gibraltar'eko itsas-ate-estua eta Granada inguruko Itsaso zabala zaintzeko, "esagutzen bait degu zuen itsaroako abilidadea eta gureganako leialtasuna". Gipuzkoak, bere kontura eta bere bizkarretik, iru galeoi aundi bialdu zizkion. (Gerra amaitu zanean, berriz, Granada'ko azken errege mairua euskaldun ontziak eraman zuten Berberia'ra.)

Euskalerriak ba zuan bere gudarostea; baiña, lurraren defensarako bakarrik. Gizon aberatsek (ricos-hombres) eta Erregeak osatzen zuten guda-arazoetako Nafar-baztordea. Zaldunak-aeuk ziran Aide Nagusien artean (nobleza) bigarren maillako-beuren zaldia eta armak gertu eduki bear zituzten Erregearen deiari bereala erantzuteko. Baiña, gudaroste bereizia, egunerokoa, oso zan eskasa eta txikia.

Nafarroa'ko odol-garbiko aitorensemeak (hidalgos) libre eta kitu dira ("libre e quitos"); baiña, kanpotik etsairik sartuko balitz mugen barrena. orduan Erregearen deiari erantzun bearke diote, iru egunez bakoitzak beuren kontura. Egun oiek bete ondoren, Erregearen (edo deia egindakoaren) bizkarretik bear zuten izan eta ez bestela. (Juan II, 1416). Kalekume xumeak (villanos), berriz, gerratean, esandakoa bete bear zuten denbora-neurririk gabe. Gudarik ez zanean, etxe bakoitzetik batek erantzun bear zuen.

Arabarrak, kanpaia entzutean, arma eta guzi erantzun bear zioten deadarrari. Baiña, pake garaian ez zuten soldaduzkarik. Gerrarako deia Junta Jeneralak egin oi zuan eta berak izendatzen zitun Terzio bakoitzeko buruzagiak eta ofizialak. Diputadu Jerenala zan indar guzlen berezko buru eta bere ardurapean zeuden Probintzi guziko gudarostearen bideak, geraldia eta ostatuak.

Bizkaï'ko Jaunaren gudarako deiari erantzutera beartuta zeuden bizkaitarrak itsasoz bezela legorrez ere Fueroen agindura. Baiña, Fueroak dionez "Malato Arbolariño duban eta soldatarik gabe"... "andik aurrera, berriz, bi illebeteko soldata eman bearke zaio gudari bakoitzari Ateetaik onuntz (aquende los Puertos). Ateetatik aruntz balitz, iru illebeteko soldata... Baiña., soldata olek aurretik eman ezik ez dira sekula Malato Arbolatik aurrera sekula joan". (Tt. I, Ley 5). Onela dio Gipuzkoa'ko Fueroak: "Guda arazoetan Erregeari serbitzean lege zaarra eutsi". Agindu zaarrari au da: "Probintzi onen mugeetatik ez dadilla iñork urten Erregearen agindura, ez itsasoz eta ez legorrez, aurretik bear dan soldata jasotzen ez bada".

Gudarako izena ematea bakoitzaren erri-Kontsejuan egin bear zan: "Joan dedilla bakoitza bere erriaren ikurriñaren azpian, naiz zaldun naiz Ordenes Militares'koak izan, naiz Inkisizioaren Familiarrak". (1596'an etsaien eraso-aldi baten bildurrez, eibartar askok mugara jo zuten. Urrungo urtean, 1597'an Azkoitia'n zeuden Junta

Jenelarak eta bertan Eibar'ko ordezkariak bere keixak agertu zitun, eibartarrak, bere berotasun artan, soldaduzkarako izenak erritik kanpora eman zutelako. Orrelakoak, andik aurrera, milla dukaten zorpean izango zirala.

"Gipuzkoa mugan dagoen Probintzia danez-Fueroak dio-Errepublika militarra da, bere lurra defenditzeko beti prest. (Fueroak, Erriaren Eskubideak eta Lurra zaintzeko euskaldunak burrukan sartu diranean, beti bete dute Butron-etxearen esaera: "Aerrioagaz Aginka". Jokabide au agertzen du Aita Vitoria euskaldunak Nazio-arteko Eskubideen (Dercho Internacional) sorizailleak, onela esaten duanean Ameriketara arrapatzen diran lurra indioenak dira; iñork ez du lur oiek kentzeko eskubiderik naiz eta indioak benziuak izan eta gainberatuak; Erljio-burrukarako eskubiderik ez dago. Berdin jokatzan du Farnzizko Xabierrek Indietan, Goán Portugalek egiten duanari buruz: onek eskubideen aurkako egintzak salatzen ditu. Renteria izeneko euskaldun batek erakusten dio Las Casas jaunari indioen defendari asiera ematen...

"Gudariak biltzen diranean, erri bakoitzeko Ikurriñak ateratzen dira, alkateak buru dirala; auek bait dira berezko buruzagiak..." Probintziak, bere lurren defentsarako, koronela izandakoa du eta onek ez du Erregearen onartzearen bearririk" (Tit. II, Cap. XI) (1542'an Gipuzkoa Laburdi zear sartu zanean, Felipe de Lazkano zan bere Koronela). Erriko gudarien dan Koronel au Gudarako Diputazioaren mende dago bakarrik eta eregearen beste Jeneralekin artu-emanak mailla berean ego ol dira, eurentzako menpetasunik gabe ("por vía de aviso y no por orden"). ("Guardia" izeneko etxean, Gabiri'ko Alegia'n, egon oi ziran Areria'ko ikurrin, arma eta kapitanean insiniak).

Gudarostea erretlan oiñarrituta egoteak gauza auek eskatzen zitun: erriek armak erosi gudarieri bere eginkizuna erakutsi...1793'an, Frantzia eta Espaiña'ren arteko burrukan, gerra-aurreko urduritasun artan, Markiña'ko erriak sei arrua polbora eta 6.000 bala erosiko ditu. Frantzes gudarosteak datoz Alduides, Biriatu eta Bera'n zear... Orduan, Markinakoe gaueko zaindari-erronda eratzen dute erriko mutillen artean, eta gaueko guardi ori obeto egin dezaten, bakoitzari kuartillo bat ardo eta ogi zati bat ematen zaizkie. Frantzesak aurrera datoz. Abustuaren lenengo egunean Ondarrabi artzen dute eta laugarrenean Donosti. Ona zer eskatzen dio Markiña'k Bizkaiko Diputazioari: 40 fusil, 20 baloneta, 50 ezpata-luze, lau karutxo-kaja, milla fusilarri... Billabonak, berriz, soldataz gain, mutil bakoitzari txamarra, galtzerdi, oiñateko eta txapela emango die...Oitzen'goak enkargu auek egingo ditu:60 txamarra, 60 prakka, 60 manta eta kapela luzeak (sombrosos de copa larga..."para que se sirvan alternando") eta erriko dirutik amar kuarto soldadu bakoitzari.

Gudari talde auentzako saloak izan oi ziran erri eta eliz-jaletako alardeak eta gudari-errebistak... Gudakizun sonatuen oroigarriak dituzu, beste aldetik, Ondarrabi, Irun eta Anzuola'ko gudarlagarrietak eta erakusketak... Tolosa'ko "bordondantza", Elorrio'ko "errebonbilloak", Torralba'ko "Juan Lobo"renak eta abar.

Probintziatik kanporako arma-serbitsuak bere borondatez bakarrik egin oi zitun gipuzkoarrak. (Caro jaun Jeneralak, berak zeraman gudarosterekin batera jokatu aal izateko, Gipuzkoa'ko Terzioa Probintzia'tik ateratzeko eskatu zuan. Probintzia'k erantzun zion ezetz, ori ez zala Fueroak agintzen zuena, ezta Korteetakin egindako itunarekin konforme. Jeneralaren erantzuna, giputxeri ogia eta errege-soldata kentzea izan zan eta gudaketa tokitik alden du. Alaz ere, alarma faltsoz, gudarieri turuta "jenerala" jo zietanean, gipuzkoarrek izan ziran burrukarako lenen prestatu ziranak. Bai orrelako prestakizuna ondo goratu ere Jeneral arek).

Muga-aldetik estutasunik bazan, orduan Gipuzkoak Bizkai, Araba eta Oiñati'ko erriari laguntza eskatzen zien. (1638'ko Ekainaren 11'an Gipuzkoa'ko Guda-Diputazioak Bizkai eta Araba'ri laguntza eskatzen die eta, bide batez, bere protesta agertzen du Erregearen biltokietatik Gipuzkoa'ri ez polbora, ez soka, eta ez balarik ematen ez ziotelako. Amar egun beranduago, Ekainaren 21'an, Bizkaiari idazten diote len-ballen bialdu ditzan aal dituzten gudari geienak; eta, Araba eta Oiñati'ri idazteko erabakia ariu ere bai. Nafarroa'ri ez diote ezer eskatzen, bera ere larritasun berdiñean arkitzen dalako: Doniane Garazi'n (San Juan de Ple de Puerto) eta bere ingurutuan etsai-

gudari talde aundiak bait zeuden andik jotzeko prest. Diputaduek, Korrekidoreak eta Probintzia'ko Idazkariak osatzen zuten Guda-Diputazioa. Beuren erabakiek era bateko indarra zuten bearkizuna sortzeko.

## **ELIZ-GIZONA MEZUDUN ETA ARGITZAILE**

Nafarroa'ko Korteak iru maillatan zegon eratua: nobleak, eliz-gizonak eta erria. Nobleak ("ricos-homes, infanzones y caballeros") 55 aulki zituzten; Eliz-gizonek, 10; Erriak 27.

Nafarro eta Zuberoa'n bai, baiña beste eskualdeetan (Araba, Bizkaia, Gipuzkoa eta Laburdi) ez da eliz-gizonik ikusten. Agintari-Junteetan ikusten. (Apaizik ez dedilla Junteetan Prokuradore izan, bere eliz-mezuari ez bait dagokio politika arazoetan sartzerik"...Gipuzkoako Fueroa, Tit. 26, Cap. IV).

Kalaborra'ko Gotzaitetik bere mende zeuden apaiz euskalduneri berdin-berdin agintzen zaie "ez-eta pakea aitzakitza artuta ere" eta gogorki debekatzen die Errepublikan gobernuko arazoetan sartzerik.

Labayru idazleak dionez, Gotzaiak gizaldietan zear ez dute gure artean aginpiderik izan, ez bait zieten erririk-erri ibiltzen uzten, elizak bisitatzeko eta antolatzen. Arrazoi au jasoten du: "zenbait zaldun eta aundiek eleizaren amarrenak, eskubiderik gabe eramaten zituztelako".

Arrazoi ori berbera agertuko diote Erregeari, Guakalajara'ko Korteetan, zenbait Gotzaiak: "ez dala zillegi, alegia, apaizen lanak ordalitzeko jasotzen diran amarrenak, ellz-gizon ez diranak eramatea". (Divisero) zerltzan elizako patroiak jasotzen zltun parrokiako amarrenak oso-osorik. Arriaran'go bikarioa izandatzea Villafranca de Gaita'go Kondearen esku zegoan, bera bai zan parroki orren patroia "divisero". Eliza ortako Benefiziadoek ez zuten amarrenik artzen; patroiak ematen zien 20 dukat dirutan, lanen orde. Yarza eta Amezketa etxeen jabe zanez, Granada de Ega'ko Kondeak eramaten zitun amarren guztien erdiak (patroia "semi-divisero" zalako) eta beste erdiak (Beasain'en) eleiz-gizonek.

Iturriak dio Eliz-kanonetatik ikusten datorren au: Aita Santi Sinplizoren garaian (470 urtearen inguruan) amarrenak lau zatitan banatzen zirala: bat Gotzaitzat, beste bat eliz-gizonentzat, irugarrena beartsuentzat eta laugarrena parrokiak dituen beste gastuentzat.

Gure arteko Aide nagusiek ez zuten orrelako erdibiketarik nai. Eurak bakarrik ziran guztien jaun eta jabe. Orregaitik ez zuten Gotzairik tartean gura. Amarrenak zaintzeko eurak ziran naiko; balta ere menpekoak zuten erabiltzeko euren blzian eta aziendetan.

Aide Nagusien aurka jeiki ziranean, Erri-billek guk esandakoen antzeko arrazoiak esaten dituzte: ildakoen alde elizara eramaten zituzten ofrenda aiñako gauza guziak kentzen ornen zieten lapurretan bideetara irtenda. Orrezaz galñera, elizarako amarren eta bestela eskeintzeetan ere nal zuten guzia egiten ornen zuten. (Ofrendak ez ziran nolanaikoak izaten: primerako maillan, idia; bigarren goan, aria eta abar).

Eleiz-kabildoa Benefiziadoek osatzen zuten. Olen artetik batek, Bikarioak, sakramentua banatu eta mintzairak egin. Besteak elizkizunetan laguntzaille ziran eta koruan parte artzen zutenak. Baita dotriña ematen eta konfesioak entzuten lagundu ere, konjueroak egiñ eta abar.

Benefiziadoek, berez, amarrenetatik bizi ziran (arto, gari, sagar, bildots, txala) eta aldara-oiñetan eskeintzen ziran ofrendetatik (ogi, argizari eta abar).

"Patrimonial" zerltzen Benefizioetarako eskubideak, "pilongo" zerltzanek zituzten bakar-bakarrik (errian sortu eta elizako "pila" edo pontean bataiatuak zirenak) eta amarren-amailleen ("diezmero") seme edo billobak. (Oiarzun'go baillaran, 1787'an, 3.341 biztanle bizi ziran; bere parrokiari, berriz, Bikario bat eta zortzi Benefiziadu).

Amarrenetatlk laurdena Gotzalgira bialdu oi zan. Elizado patrolari zegokion elizako tresnak prestatzea: kalizak, ornamentuak, kanpaiak, organua, liburuak mezarako eta korurako, eta elizkizunetarako bear ziran beste zer guziak.

Patroi ori erria bera zanean, orduan Bikarioa erriko semea, errian sutegia zuten etxeko semea, bear zuen izan. Beste Benfiziadoak aukeratzeko maia Alkate, Bikario eta iru Benefiziadu zaarrenen artean osotzen zuten. (Iruña'ko Gotzaitegiak Tolosa'ko erriari 1803'an).

Aiuntamientu eta Kabildoen arteko asarreak ugariak izan oi ziran: alditan "amarrenen banatzea" zan altzakia; besteetan, berriz, bata bestearen arazoetan sartzen zalako. (Erriko Agintariek doaz Gotzaiarengana, onek errian dagoen konbentukoeri indar egin ditzen prozesioan parte artzeko...Beste aldetik, berriz, eliz-gizonek bere kasa ardoa saltzeko taberna iriki dute. Aitoa ereiteko girorik ez dagolako, alkalteak erroga-tibak antolatzen ditu; baiña, Bikariorari eskabidea egin ez dlolako, erroga-tibariz ez... Erriko Agintariek billatzen eta ordalntzen dute sermolaria; baiña, Bikarioak, gosete batean, gariak arkitzen...Aluntamíentuak dabil elizako limosnak kontrolatzen...eta, bitartean eren-aldiko sugarra errian agertzen danean, Gotzaiak lortuko du arruak bat kina sugarra sendatzeko... Agintariek elizan jaun da jabe dabilzelako, eliz-gizonek protesta bizian dabilta; Aiuntamientoren erantzuna, aldara nagusiaren bi egaletan erriko arma-arriak jartzea izan zan...)

Erri-gobernuko arazoetan ez sarizeko eskatzen zien Gotzaitegiak apaizeri eta beste aldetik Agintarieri, elizakoetan ez sartzeko...Ez batak eta ez besteak ez zioten kaso aundirik egiten...Baiña, asarreak ez ziran luzarokoak izaten. Gaur asarre bizian eta biar alkarrekin dantzan. Ala gertatu zan Oiartzunen: aurretik asarre zebiltzaten Agintari eta Benefixiadeok, alkarrekin dantzan ikusten ditugu erriko enparantzan San Juan eta San Pedro-jaietan.

Arazo auen inguruan ez zan tranpakeririk falta: apaiz-jantziak gaiñean eta koriotxoa buruan ibilli oi ziran bat baiño geiago, beuren buruak tribunaletatik gordetzeko. Apaiz bezela agertzen dira, apaiz ez diralarik, dio Bilbo'ko Ordenantza batek 1385'an: "Abren y facen coronas e gana e procuran titulos deziendo ser hordenados de algunos obispos no sayendo ello asi berdad". Eun urte beranduago ere alagertatu oi zan Fernando el Católico erregearen agindu batek zionez: "que no se les ampare a ninguno de los tonsurados de prima que se les encontraré con hábitos lacayos e bandidos"

Alaz ere egiazko Kristautasunaren kutsua nabari da Erriaren ekintza eta taju guztietan: langille, itsas-gizon, merkatarl, Erriko legedi, Junta Jeneral eta beste errietako agerpen guztietan, neurrl baten barruan, kristautasuna agertzen da garbi-garbi.

Cordoba'ko San Eulojio igaro zan Euskalerritik zear. Iruña'ko Gotzaiari karta bat blaltzen dio, 889'garren urteko Azaroaren 15'an, Galmiro Enekones gizon ospetsuaren eskuz. Onela dio eskutitz artan: "Leyre'ko monasterioan egun askotan egona naiz; berian gizon ugari ikusi ditut Jainkoaren bildur-maltasunean bizi diranak...andik Pirinee mendien egaletan dagoen (San Zakarias) monasteriora jo nuen...bere argia Sartalde guztian argltzen du...eun lekaide baziran bertan, era guzietako birtuetan beuren argla zabaltzen zutenak...Jesukrlsto berberari egingo zioten arrera ona egiten zigute bestera eltzen giñanol...

Errietako eliz-gizonak ez ziran ain santuak izaten. Apaiz eta eliz-gizonen arteko oitura zan legezko eme bat (concubina legal) berekin izatea, eskontza onartu baiñan ez bete (sea obedecido pero no cumplido") (Tit. 41, Cap. 11).

Apaiz, eta eliz-glzonentzako Legedi bat antolatzen dute Santiago, San Anton eta Begoña'ko Kabildoeak 1488'ko Abenduaren 10'an. Onela dio 24'garren legeak: "amar marabedi multa lzango du Jainko eta Andra Maria'ren aurka itzik esaten dunak".

Galtza gabe meza ematera joaten diran apaizak badira Nafarroa'n 1421 'ko Ilbeltzaren 12'an Villaespesa'ko Francés jaunak Olite'n egindako testamentjan onela dio: "abestuko duan kapellaua bizitz onekoa izan dedilla...eta oneski jantzita eta ez bernak

bistan ditula meza ematendunik ("et non celebre sin clazas tendiendo las cambas desnudas").

Apurka-apurka, ordea, bizi-berria sortzen da bai errian eta bai apaizgoan. Kristau-berritze onen bidez XVII'garren eunkian apaizak bere lanera lotuta ikusten ditugu. Errla eta apaizgoa alkartuta blzko dute Krlstautasuna ogeigarren glzaldirarte. Larresoro'ko Apaiztegia Baiona'n sortzeak eman zion berebiziko bultzada erriaren kristau-bizitzari. Egia da Port-Royal elizan Jansenisten erruari arre-eta-arre eutsi ziona, Saint-Cyran euskalduna izan zala; baiña, egia da baita ere, Betbarram ingurua Jansenisten kutsutik garbitu zuena euskalduna zala; Mikel Garikoitz, alegia. Danetarakoak zeuden: Albret'eko Juana, protestanteen eutsigarri alde batetik; bestetik, berriz, Malen neskaitilla (Larralde'ko Lorea) Eukaristiaren aldeko martiri.'

Loyola, Xabier, Asensio'ko Martin, Berriotxo eta Lizardi aintzindari dituztela, ordoaz munduan zear mixiolari oste osoak, Euskalerrriaren mundoan-zearko ekintzarik aundiena osotuz. ("Eman da zabalzazu munduan frutua...")

(Europa'ko baztarretan ez da-dio Pierre Lhande'k-azkeneko lau gizaldi auetan, bere biztanleen neurria eta proporziora, Euskalerrria'k aiña mixiolari eman duen erririk).

"Loiola'ko Iñigo'ren galtzairuzko itzak dira,  
Baiona'ko Saint-Cyran'en galtzairuzko itzak dira".  
gero, Lesseps baionarraren ikurrin biuriu zirenak:

APERIRE TERRAM GENTIBUS  
Jentilleri Lurreko ateak Iriki.

Arrinda, Anes eta Donato





251. Difusión cultural (Acción) ..... JAKINTZA EDAKETA  
(Efecto) ..... JAKINTZA EDAPENA  
(Capacidad) ..... JAKINTZA EDAMENA
252. Permiso de circulación ..... ERABILTZE-BAIMENA
253. Cencerrada ..... TZINTZARROTSA; ZINTZARROTSA
254. Frutos del trabajo ..... LANAREN EMARIA
255. Impreso ..... IRARKIA  
Impreso (formulario para rellenar) ..... GALDE-ORRIA
256. Puesto de trabajo. (Colocación) ..... LANBIDEA
257. Electricidad ..... TXIMISTA  
Electrología ..... TXIMISTAIZTIA
258. Entreviú ..... GALDE-IZKETA
259. Pleno (del Ayuntamiento) ..... UDALAREN ORO BILLERA
260. Paseo (urbano) ..... EGURASKALEA
261. Aborto ..... AURGAI-ILTZEA
262. Reconversión ..... EGOKITZEA; BIRREGOKITZEA
263. Impuesto sobre la renta de las personas  
físicas. .... NORBANAKOEN IRABAZPEN ZERGA
264. Salto cualitativo ..... IÑARDUKERA-IRAULPENA
265. Recuperación. (volver a tener) ..... BIRRESKURATZEA  
(volver a ser dueño) ..... BIRJABETZEA  
(recobrar, reembolsar) ..... BIRREROSTEA  
(recoger, volver a coger) ..... BIRRARTZEA  
(trabajar el tiempo perdido) ..... ORDAIN-LANA  
(alcanzar al adversario que se babía adelantado) ..... ATZEMATEA
266. Transporte ..... LORRA  
(Acción de transportar) ..... LORRETA
267. Mediano. (Intermedio, ni grande ni pequeño) ..... ARTAIÑA
268. Desaparecer ..... EZKUTATU  
(Desaparición) ..... EZKUTATZEA; EZKUTAPENA
269. Ventaja ..... OBETASUNA  
(superioridad, excelencia o condición favorable, sueldo, valor añadido,  
ganancia anticipada para compensar la superioridad) ..... OBARIA
270. Vida activa ..... ARAZO-BIZITZA
271. Fuerzas políticas y  
sindicales ..... ALDERDIAK ETA LANGILLE ALKARTEAK
272. Oportunidad ..... EGOKIERA; ABAGUNEA
273. Nos concierne (también a nosotros) ..... GURI ERE BA DAGOKIGU  
Nos toca, nos coge (también a nosotros) ..... GU (ERE) ATZITZEN GAITU
274. Poder adquisitivo ..... EROSMENA
275. Ley de Régimen local ..... ERKIEN ETA IRIEN EGITAMU-LEGEA
276. Fraude fiscal ..... ZERGA-IRUZURRA
277. Terremoto ..... LURR-IKARA  
Maremoto ..... IZOLDEA
278. Contratación de la obra ..... EGITE-ITUNTZEA  
Contrato de la obra ..... EGITE-ITUNPENEA

279.	Rueda de prensa .....	BERRILARI-BILKETA
280.	Cargo público .....	BERETERGOA
	Alto cargo, mando .....	BURUZAGIGOA; AGINTARIGOA
281.	Impuesto del valor añadido .....	SARI-GEITZE-ZERGAA
	Impuesto del valor añadido .....	GEI-SARI-ZERGAA
282.	Paso a nivel .....	TRENBIDE-ZEARRUNEA
283.	Mobiliario escolar .....	ESKOLA-ALTZARITZAA
	Mobiliario escolar .....	IKASTEGI-ALTZARITZAA
284.	Biblioteconomía .....	LIBURUZAIN-JAKINTZAA
285.	Creatividad .....	SORMENA
	Creativo .....	SORGARRIA
286.	Preaipitaciones atmosféricas .....	EGURATS-JAUSKETAAK
	Precipitaciones atmosféricas .....	EGURATS-JAUSPENAK
287.	Biberón .....	EDOSKAIA; EDOSKITZE-BONBILLAA
288.	Cooperación (Colaboración) .....	ALKAR-LANA
289.	Pliego de condiciones .....	ITUNBEN-BALDINTZAK
290.	Curso intensivo .....	IRAKASTALDI LASTERRA
		IRAKASTALDI ZALUA
291.	Boletín de inscripción .....	ZERRENDAPEN-AGIRIA
292.	Incoado .....	EKINBERRIA
293.	Departamento de control financiero .....	DIRUZTAPEN-ZAINKETA-SAILLA
294.	Identificación fiscal .....	ZERGABURU-EZAUGARRIA
295.	Liquidación de cuentas .....	KONTU-GARBIKETAA
296.	Base imponible .....	KOPURU ZERGA KORRA
297.	Chapuzas .....	LARDASKAA
	Chapucero .....	LARDASKATZAILLEA
298.	Bermeo está en Bizkaia .....	BERMEO BIZKAIA'N DA
299.	Culto a la personalidad .....	BURUZAGI-GURKETAA
	Culto a la personalidad .....	NAGUSI-GURKETAA
300.	Recorrer diferentes calles .....	ZENBAIT KALETAN IBILLI

**Zatarain'tar A.**



## "MATXIN BURDIN"

Jose Hernandez Argentinarr idazle trebea. Estantzi baten emon eban bere gaztaroa. Militar izan zan, bulego zeregiñetan lan egiña ta politikan gogorjokatua. Idazle lez 1872'an El gaucho Martin Fierro argitaratu eban, poema epikulirikua, zortzi silabako bertsoan; bosteko estrofa soillean bertso-lerro jaral bat jarten dau geienez. Onela:

—(uts)  
( a)  
  
—(a)  
—( b)  
—( b)  
( a)

Zati bi daukaz, eta beronen bigarren zatia sei urte geroago atera aban eta La vuelta de Martín Fierro eritxonr Lenengo ta bigarren zatiko bertsoak, danak daukazuz neurri ta rima joku bardiñean eunduta. Pertsonai bakotxak bere bizitzako goraberak edesten ditu, eta Martin Fierro bera da poema guztiari batasuna dakartsona.

Len-zatiaren aria: gautxoak bere ibillaldiak eta naigabeak kontatzen daukuz, beste gautxo batek, Kurtz izenekoak erantzuten dautsola ta azkenez arat-onat dabilen zarpail bategaz alkartzen dana. Batasun gitxiagoz dizdiz dagi poemaren bigarren zatiak: gautxoaren seme nagusiak diardu itzari, Martin Fierro ta beste gautxo batzuk be tarteko dirala.

Artiste eme dogu Jose Hernandez bere poema luze interesgarrian, poeta zeatz irudimen azkarreko, zer dagian ondo dakiana 1193 aapaldi daukiez zati biak, beti baikor ta eder, arnas-estu bageko.

Ona azkenengo estrofa, 1193'garrena:

Ez baiña iñor gaitzikortu  
ez dut gogaitzen iñor nik,  
orrela abestu ba'dizit,  
egoki arki nulako,  
ez da iñoren kalterako  
danen onerako baizik.

Eta azken oarrean irakurten dogu: "Gizonki jokatu du Matxin Burdin'ek bere bizian barna, bidegabekeriak ontzat emoten dituan gizartearen buruzki, lazarrika datorkion agintari salkor guzien aurka, burruka ezberdin batean beti eman du aurpegi eriotzinkan arki arren, ez da kikildu, ez ezbearrak ere biotzildu".

### Erdal egillea

Jose Hernandez, liburu onen egillea, Argentina'ko San Martin errialdean jaio zan 1836'an eta Frantzisko Kortabarria apaizak bateatu eban Buenos Aires'en bertan. Garal atan politika giro guztiz txarra egoan Argentinan. Gazte zala il jakon ama eta aitaren lanetan jardun eban emeretzi uriera eldu arte, panpa edo landa zabaletako lanez eskolatu ta gautxoan oiturak ikasiz.



Aita Ataun'ek liburuaren atarian onela: "Artu-eman aundia izan zuen ere bazter aietan ugari zebiltzan auskaldunakin. Bere buruaren jabe egiñik, aita utzi eta gudari sartu zan. Urrena gudarigoa utzi eta politikari eman zion, eta politika-giro naasi artan gorabera aundiak izan zituen matxinada guztietan zerikusia bazuen".

Idazti onen len-zatian, Matxin Burdin'ek, ona bait zan, bere atsekabe ta lorrak jalkitzen ditu kantu doiñutsuetan: bere ta gautxoan bizibide baketsua ta iñoizka odoltsua. Gudari eroan dabe, eta "gudaritzako ezbearrak, bidegabekeri eta zigorrak agertzen ditu. Alako batean, Matxin Burdin gudaritzatik igesi joan, eta batetik bestera ibiltzeari eman zion. Bide artan zenbait burruka eta gizon-iltze izan zituan. Bere kideko beste bat, Kurtz izenekoa, alkartu zitzalon, eta biak indigizon artera iges egin zuten".

Matxin Burdin kristiñauen lurraldera biurtzen da. Eta gero berak eta bere seme biak indioen artean izandako zoritxarrak azaltzen dabez. Ba-dabe zer esanik! "Beroian kideko beste bat azaltzen da, Biurria izenekoa, eta onek ere baditu bere esatekoak. Azkenik, alabearrez edo, edu da saillera beste gizon bat, beltza, kantari on ustekoa eta Matxin Burdin'ekin norgeiagokoa egin nai itxuran. Bertatik ekiten diote azken garratzeko leiari. Matxin Burdin eta bere semeak nor bere bidetik ibilteza erabakitzen dutelarik bikatzen da bertso-liburu ederra".

Eta nortzuk ziran indi-gizonak? Bertakoak, noiztik ez dakigula lurralde areitan bizi ziranak. Lurralde arei uste eurenaren ebanal eusteko alegiñak egiten ebezanak, eta eldu barriak aratu ziranean, etzan errez izan areik menderatzea, eldu barriok bakezko bizitza egitea al izateko. "Bideak urrundu arau, zuriak sari ziran iñoienak etziralak lurretan, beraien jabegoa artu zuten, eta bereala asi ziran alako larre onetan beiak, ardiak, zaldiak eta beste edozein abere azitzen, bideak ebakitzen, lurra esitu eta lantzen, etxeak eta erriak jasotzen, gizarteko bizibidea zuzentzen".

Au be, jakingarri lez, lurralde areitan ainbat urte emondako Aita Ataun'ek gaiñeratzten dausku: "Garal aietan euskaldun asko etorri zan alderdi auetara, eta aurrenekoekin batera eldu ziran lur barrietara, eta beraletako lanetan gogor egin zuten. Aurrenetakoak izan ziran euskaldunak landa zabal (pampa) aietan salero ki-lorrear eta ostalaritzan. Erri barri bakoltzak bazuan bere euskal-ostatua eta pelota-lekua".

Ortaz gaiñera, abere ta ganadu zaintzen erneak eta zaldiz ibillten trebeak genduzan indl-gizonak; eta, jakiña, euren ekandu ta oitura bereziak eukezan; baita alako euren izkuntza berarizkoa be. Euskaldunak, besste iñoik baiño errezago artzen ornen zituzten gautxoan trebetasuna eta oiturak". Izkuntzan bere etziran azkenengo euskaldunak: J. Hernandez-ek bere poema liburuan euskaldunai aotik jalgi ta arek arduraz jasotakoak.

Egiaz olerkari danak ba-daki galak edoki eio ta mataza zizonki aurrera eroaten. Jose Hernandez'ek emen legez, nunbait. Berak bizi izana kantatzen dau, bere adimena ta naimena dardarka jarririk. Zentzuetatik sartzen jakoz gelenez galak, ibilliz eta biziz gatzatuak, eta oneik damoskuz estrofa bizi sutsuetan, ango erdera ez kaskarrean. Asieran adierazo dogunez, beti darabil neurkera bat-bera, txairo ta atze-gingarri, zenbat eta gelago irakurri ederrago iruditzen jakuna.

## itzultzaillea

Merezi ebala deritxot poema onek euskeraz ipintea. Eta nor berau euskeratzeko? Aita Ataun'ek, itzaurrea egin eutsonak, onan: "Gaurko euskaldunen artean ez degu noski beste iño bera baiño egokiagorik lan ori egiteko. Jalotzatik euskaldun eta euskal talde, bere aitzama alderdi auetan ibillia zalarik, txikitatik bazuen gautxoan berri, ogetamar urte ta geiago gautxo-errian bizi da. Ikaragarritzko lana euzan du, iño-laz ere Martin Fiorre'ren bertsoak euskeraz neurri bereko bertsoan ematen. Euskal kutsu aundia arkitu ornen du euskeratzaleak Jose Hernandez'en espa-erAsian, eta emen ditu bere azalpenak liburuan zearreko oar ugarietan" (A. Ataun, AtarikoA, 14 o.).

Ez dabil egitik aldendua. Biurpena, esan dogun aspaldietan eta neurrian, akatsik bage ta ederki burutua dago; iñork bere eritxi zorrotzeglan akatsik egozten baldin ba'dautso, euskera landuegiarena izatea Baiña emen be betiko koska: idazleak errua. Eta zergaitik ez irakurleak? Nai dogu beti idazlea beerago jastea, eta irakurlea zergaitik ez gorago? Idazlea —edozein— alik eta ondoen egiten saiatu oi jaku, olako lan eta itzulpenetan batez be. Nik ba-dot orren experientzi pizkat. Arrotz-poema bikaln bat edozelan itzuliko ete?

Txomin Kortajarena'k ezagutzen dau J. Hernandez'en erdera eta berak umetatik jakin, lkasi ta etenbarlk aotan darablillen euskerara biurtu bear dau poema blpll ori. Zer bide artuko itzultzerakoan? Mordoillo, narras, gatzbako, ala euskera giar, dotore ta garbia? Bigarrena, nik uste. Eta orrelantxe daukazu itzulpena, maisuki egiña, neurriz beti legeko ta rimaz oso aberats. Poetak, bertso zuritan barik, euskal olerki zaar neurtu ta oskide bardintsuz jardun nal dabenak, ba-daukie nun ikasl. Oraindik geiago bertsolariak: rima oparotsuz jokatu gura ba'dabe, irakur begie Matxin Burdin.

Ona, adibide legez, lenengo sailleko bederatzigarren aapaldia, erderaz eta euske-raz lenen Hernandez'ena ta ondoren Jatakortajarena'ren itzulpena:

Yo no soy cantor letrado, mas si me pongo a cantar no tengo cuándo acabar y me envejezco cantando: las coplas me van brotando como agua de manatíal.	Ez naiz abeste elatzuna, baiña, asi baikoz kantatzen, ezin asmatu bukatzen, zaartu naiteke eresleri: ura lez iturriari, neurtitza zait iariatzen.
---	--

Edozein euskal kantu zaar itxuraz daukazu estrofa, eta bardin-bardin beste 1193-rak be. Iturritik darion ura lez koplari bion bertsoak, ari bizi, atsegin. Esaera bitxirik naiko jalgi daroaz Hernandez'ek, izkera txanbeliñean damoskuz Txomin'ek aren oldozkun biurri sakonak. Jakituri sakonez —ezin daikegu ukatu— gaiñezka dago poema au.

Gerra aurretik dogu olerkari fiñ Txomin, eta nik, 1954'an, "Milla euskal Olerki eder" osatzean, 7 olerki bereak —"Maite-eziña", "Ametsak", "Ainrutxo", "Mitxeleta", "Gure astoak", "Amandrea'ren oillo-aldra", "Burgos-aldeko eizak" sartu neba-zan. Olerkari gozo, errikol ta bikintzat joten neban nik; berak, alan be, ez izan orren usterik. Batzuk, euren lanak lakorik ez dala uste, ta beste batzuk, apalegiak nunbait, ez dabe orrela pentsatzen. Jaka'k urteak geroago, 1972'an, bere MATXIN BURDIN bialduaz, eskintza au burutu eustan liburuan bertan:

Aspaldixkotik neutsun, Alta Onaindia, ordaindu gabetango zor bat aundia; naimen on bat baituzu, biotza ain guria, olerkari goi baltsan ninduzun iarria;	kezka nun larria, ain omen goitia nigan, alegia, ote zan egia... Matxin'ek erabaki dezala auzia.
--	---

Matxin'ek dautsu, bai, adierazten, ondo be ondo, poesirako zure trebetasuna. Ez izan ezpatrik!

Buenos Alres'ko "Ekin" argital-etxeak (1972) atera eban bere "Biblioteca de Cultura Vasca" salllean; "Kolonblar olerii-txorta" ta nire "Gure Urretxindorra" argitara emon ebezanak berak. 382 orrialde, ta lau eresi. Tankera biko argitalpena, bata **Biblioteca** orren oizko idazteak legez, eta bestea bardin, baiña tamañu aundiago ta askoz dotoreagoan, kolorezko ertzakin eta azal sendo ederrakin.

Marrazklak: Luis Beltran Sola. Irarkola: Amorrortu'tar Sebasten eta Semeena.

**Aita Onaindia**



# JAKAKORTAJARENA'REN OLERKIGINTZA

Txomin Jakakortajarena apaiz olerkarla nik ez det arpegiz ezagutu azken urteotara arte; baiña olerkari onen olerki-lana aspalditik ezagutu det. olerdiak plazaratzen asi zan eskerotik, "Euskaltzaleak" 1930'n asita, bere olerki-gudu eta sarlketak sortu eta gero lburutan argitaratzen asi zanetik aurrera.

Sariketa aletan nabarmendu ziran ainbat olerkari berri, Euskal-olerkaritzaren baratza ostoz berriz jazten asi zan onako olerkari batzuen eragiñez: Lauaxeta, Orixe, Lizardi, Loramendil, Etxeberria, Zaitegi eta abar indarrean zetozten euskal lirikari bide berriak erakutsi eta arnas berri biziagoa ernan naiez.

Lirika nausi sarituen itzalpean ez ziran batera azaren berengo orritzat artzekoak beste izen ezezagunago batzuk, eta auen artean bat nabarmentzen zitzaigun gutxi bezelako gatza eta bizitasuna zekarrena, batetik gertakari askoren irri alderdia jasoteko eta, bestetik, bertso arin, bizi eta txinparturtekakoak ondu eta biribiltzeko: Jakakortajarena'tar Txomin zeritzana. Orduan Gazteizko Apaizgaitegian apaizgaien ikasurteetan genduen, eta andik bi urtera, apaizgoa artu eta orduko apaiz berri geletak bezala, Araba aldean asi zuen bere apaiz-lana, Nafarrate'ra bializ zutenean, apaiz-lanaz gaiñera, euskal lana ederki egin zuela jakin genduen, euskera il-añean zeukan Arabako erri ori berriz euskaldun egitea lortzeraiño.

Iru urtez jarraian dator Jakakortajarena jaunaren izena Euzko Olerkien sariketa aietara urte bakoitzean bialitako olerkiak biltzen zituzten liburu aietan. Lenengo urtean, 1930'koan, lirika-galak jartu ditu Txominek berak bialitako olerkietan. Iru olerki dira: "Mltxeleta", "Aingerutxoa" eta "Ametsak".

Bigarren urtean irri-bertsoetara jo du: "Gure astoak" eta "Amandrearen oillo aldra".

Irugarren urterako sariketa aien erakundeak bi sari jarri ditu: bata, beti bezelako, lirika-olerkientzat, eta bestea, euskal-giroko poematxoentzat. Bietara aurkestu da Txomin; lenengora, "Maite-eziña", alkar-izketazko olerkiarekin, eta bigarrenera "Len-euzkotarra" poemarekin. Bigarren sariaren irabazle gure Txomin gertatu da.

## AITZOL'EN IRITZIAK

"Aitzol" zan olerki gudu-aien antolatzaile nagusi eta bera da antolatzaileen iritziak adieraziz, urte bakoitzeko olerki-liburu bakoitzari Itzaurrea jartzen ziona. Lenengo urtean eta liburuan olerkari gaztetzak izenpean lau olerkari izendatu zituen: Loidl, Jakakortajarena, Zugasti eta Arozena. Txomini dagokionez iritzi auz eman du: Jakakortajarenak iru olerki politetan bete goitar lenengo olfariak dakazki.

Izan ere, Txomin'en iru olerkiak olerki politak dira, mee eta txukunak gaiez, eta bertso apain eta ongi neurtuetan moldatuak. Olerkariak gai samur eta maitagarriak erabilteko gaitasuna eta joera erakusten zituen.

Bigarren urtean beste joera bat agiri duela dator: irri-gaietarakoa, umore on da

txinpartatsurakoa. Olerkari errikol bezala aurkestu oraingoan Aitxol'ek jende xearen giro eta gertueretatik gaiak ariu, erri-erara asmatu eta erri-olerkariaren tankera aurkestent dituen olerkarizat. Eztenkada parragarria da Txominen ahapaldi bakoitza, beste gure arieko bestsoetan zar askoren maillan jartzekoa ikusten bertso auen egillea, eta Iruñako Ferietako berisoak, Ikarazketako mandoarenak, Bilintxiren betroiarenak eta abar gogoratzen dizkio. Txomin'en iru bertso auei arrera ezin ohea egin zion Barrensorod idazleak ere Yakintza aldizkariaren orrietan.

Neronek ere autortu bearra daukat orri-bertero autatik gorde izan dedala Jakakortajarenaren olerkigintzaren oroitzarik sakonena.

Urrengo urtean, 1932 ko sariketa Henanin ospatu da. Esan dedanez bi sailletan banandu dira sariak. Lenengoan, lirikioan Loramendi kaputxino gaztea izan da irabazle, balña, urte aretako liburuan Loramendi'ren olerki sarituaren urrengo, Txomin'ek bialitako "Maite-eziña" dator eta bigarren saillean, poematxoenean Txomine'nari eman diote sari bakarra, "Len-euzkotarra" gaia zuen poemari. Gaia, nonbait, Barandiaran maisu andiaren eskolan ikasitako ipul eta elezarrak burutu diote, Aralarko sugea, Basajaunak, Tarialo eta Mari'ren agerketak tartean dirala.

Oraingoan Aitzolek itz gutxitan ematen du bere iritzia. Nola nal ere, euskal literaturan aztarren sakona utxi duen olerkari baten erpala ikusi du Berastegiko semea dan olerkari orrengan. "Ez goaz, dio Aitzolek" olerkari onen berri ematera. Ezagutua zaigu. Bego oraingoz luma geldi bizi zaiguaren alormena aizera gabe. Jakakortajarenaren etorkizunak bere izena goratzera makurtuko gaitu-ta.

Urrengo sariketara ez da azalduko Txomin'en izenik ez olerkirik. Bere apaiz-lanetan asiberria dalarik, ez du aurkitu nonbait ere asti eta giro onegirik olerkigintzarako. Bein agertuko, ala ere, "Yakintza" aldizkariaren orrietan iru urte lenagoko galetan sartuta "Burgos aldeko eizak" bederatzi puntuko bertsoetan moldatutako olerkiarekin. Barrensorok, Agirre tar Toma zanak idatzi zuenez, irri bertsoa ornen zan Jakakortajarenaren barruti berezia.

Orra gaur idazle onetaz daukaten gaztetako ezupide bakarra, gerrate aurretxoan, Errenderin, Tolosan eta Hernanin antolatutako olerki sariketetan sortu eta plazatutako olerkientzat daukat.

Balña, ez; Txomin olerkaria ez zan sariketa oietan ez ur oietan sortu. Sakonago ditu bere sustraiak, Gaztelzko apaizgaitegian billatu bear ditugu. An izan zuen bere olerkari-eskola eta an asi zan bere lenengo olerki aleak ematen.

## GAZTEIZKO EUSKAL-ESKOLA ETA OLERKI-ESKOLA

Gazteizko Apaiztegiko eskolan sortutako eta garatutako idazlea dogu Jakakortajarena idazle olerkaria.

Ango euskal eskolaren sortzaille eta bultzatzaillle izan zan Manuel Lekuonaren eskolakoa degu, izan ere, onen maisutzapean landu zuen euskera eta euskal olerkia bere apaiz-lkasturteetan. Nik Lekuonaren eskua eta aztarna ikusten dala esango nuke Txomin-en lenengo bertsoetan. Beriso samur gozoak egiteko joera eta bere bertsoetako gaien billa erri girora joatea Lekuona zanaren eskolan ikaslak ez ote ditu? Bear ba da zerbaitetan garaitu du Txominek bere maisua: bertsoaren jabetasun andiangoan, puntu edo itz-erorkera ugariagoak eta beteagoak asmatzean. Nik iñoiz entzuna diot Lekuona zarrari izugarritzko erreztasuna zeukatela bere eskolako apaizgai batzuek e rimak asmatzen eta moldatzen. Ori esaten zuenean, batik bat, Txomin zeukan gogoan, nik uste. Orixe, erreztasun ori ageri zalo Txomiñi bederatzi puntuko ontzeko gazterik ekarri zuen joeran. Bederatzi puntukoak ditu "Burgos aldeko elzak" izeneko bertsoak. Eta bederatzi puntuko beste irri bertso batzuk, Gaztelzko Seminarloak ateratzen zuen Gimnasium aldizkarian ezaguerazi zituenak:

"Eiztariaren abestia" eta "Moro katuari". Gure arteko bibliografoek ez dituzte oraindiko billatu ere egin aldizkarl orretan ez beste iñon.

"Eiztariaren abestia" zortziko txikitán ondutko iru bertsoetan asi eta ogetairu bederatzí puntukoos osatu du. Eiztari batek batek bere txakurra lagun artuta erbi bat il eziñik egindako alperrikako eizaldia du kantagia.

"Moro katuá" berriz, etxeo eta auzoko guztiak bere lapurreta litxarreriez gogait egiñik dauzkan katu maltzurra. Iñork ezin du burutu arekln. Eta, azkenez, guztien birao eta alñenak dijoazkio gaiñera:

Ai, gure katu zarra,  
Moro dek izena,  
Burutik oñetaño  
beltza aiz ta dena.  
Baiña are beltzagoa  
dek ire barrena.  
Odol ordeos noski dek  
zaiñetan edena,  
katu gaiztoena  
lapur maltzurrena,  
beidatu zekena,  
al dan okerrrena,  
inpernun sartuko al aiz  
zuzen-zuzena!

Bertsoak Berastegiko euskarán egiñak dituela autortu du egilleak.

Ala ere ez beza iñork uste Txominen musa Gazteizko ikasturteetan doiñu bat bakarrekoa izán zanik: irri bertsoetarakoa. Ez. Semlnarioko aldizkarian bertán du lirika sail garbiko olerki bat. "Nere ametsetako" etxea. Ain zuzen olerki au izán, 1930'n, Iraillaren azken-egunetan, ainbat eliz-agintari, Nunzio jauna, eta beste ainbat gotzaien aurrean, Seminario berria bedeinkatu eta zabaldu zán egunean, an ospatu zen itzaldi, olerki eta abestizko jaialdian irakurri zán olerkia, Txomin Jakakortajarena ikasleak ondua eta beste ikasle batek irakurria.

"Nere ametsetako etxea" apaizgai baten ametsa da, ume-umetarik amestua, Euskalerriaren sinismenaren ezaugarri izateko amestua, eta egun atan olerkari apaizgalak mamaitua dakusana. Ona amets orren azkena:

Baina bein bateos banoa  
zelai ta soro barrena,  
ta nun arkitzen det luma,  
tajuz idekai dena.  
Arri batzuek aurrera  
azaldu dira lurrean,  
gero beste arri asko  
aurrenengo oien gaiñean,  
jaso zuten bat-batean  
golnen goinera lurra.  
Ta ara nun azaldu zaigun  
apaiztegi opatua!  
Emen nauka zoratua,  
ederra bait-da benetan!  
Auxen, auxen, lkusi nun  
aspaldiko ametsetan  
ta gaur dlot benetan  
etxe eder au ikustean.  
Ba da orratik fedea  
oraindik Euskalerrián!

Gymnasium aldizkariak erdal-itzulpena erantsi zion olerki orri, eta onen egillea euskal olerkari garatu eta eldu egindutakotzat aurkestu du, Euskalerriko olerkarien artean goi-maillan jarrita. Ez, Txomin'en musa ez dabil irri-bertsoetara mugaturik; badaki goragoko gaietara igoten. Ba daki poema luze samarrak asmatu eta moldatzen. Eta ori gaztezero loretsuan dala.

## ISILLALDI LUZEA

Urteak aurrera dijoaz Txominen euskal lan berririk ageriuko daneko. Gerrate zitalak, 1936-n ekarritako ixillaldia, Txominek erbestera bidea artuko du. Lenengo, Eskalerrri barruan, Iparaldean, Dona-Ixtin apaiz laguntzaille, eta azkenez, Argentinan. Argentinarako deia odolean darama. Ixilaldia, olerki-lanen etana, ez du orraitio osozko izan. Ez du, ez erdoiltzen utzi. Argentinako "Boletin del Instituto Americano de Estudios Vascos" aldizkarian eta Guatemala'ko "Euzko-Gogoan" emango ditu olerki eta lan batzuk, bein erbestetuaren samiña eta negarra adierazteko. bein gaztetako irri-gogoarl ideara emanez, bederatzi puntuko bertsoetan, H letraren auzia jorratzeko, edo ta Argentinako lagun eta laguntzailleai esker ona erakutsiz, bere erri-miña eta askatasun-itxaropena olukatzeko. Pampa-ko lurretatik bialiko du Lekuonari egin nai izan omenaldirako olerkia. "On Manuel Irakasle maiteari, Pampatik Ikasle batek onnen-sarl."

Baiña lanlk andiena, ederrena Argentinako olerkari baten poema andia, Martin Fierro euskerara Itzultzea du. Neri ez dagokit lan onen muiña eta euskal-itzulpenaren balioa aztertzea. Beste batek artua dau egiteko ori. Baiña aipatu besterik ez det egin nai gauza bat edo azplmarratzeko.

Lenengo eta bein, Txomin'ek izan duen bigarren euskal eskola bat gogoratu digu lan orrek; Argentinara joandako euskaldunen euskal-eskola, Txominek bere etxean bertan izan zuen leen eskola ori. Or ikasten degu Txomin'en aita Argentinako zabal dietan bizi izana zala, ango gautxoekin eta ango euskaldunen euskera mintzatzen oitua. Aitak Berastegiko euskera erabiltzen ez zuela oartuta zegoen betidanik semea. Naparroa Beereko egotaldian aitari entzundako euskeraren oiartzuna etorten ornen zitzaion belarrietara. Gero Argentinara aldatu zanean, an arkitu eta ikasi ornen zuen euskeraren jatorria; bateko eta besteko euskaldunak alkarri itz eta gramatik jokaerak artuta sortutako euskera batua aurkitu zuen an. Txominentzat ez zan ori euskera batasunbidera ekarteko biderik txarrena.

Bigarren, Matxin Murrin euskerara itzultzeko lan orrek, Txomiñen olerkiguntzako errikoitasuna salatzen eta ots egiten digu. Matxin burdin poema luze ori erriko seme baten bizitzako goraberak eta laztasunak jaiki erazten dituen poema da. Txominek ez ditu jendexearen irri-alderdiak bakarrik abestu nai; beste alderdi serioagoak ere bai. Aukera ederra eman Matxin-Burdin-en poemak orretan saiatzeko. Gañera, Matxin Burdin euskal jatorria sumatu diolakoan dago.

Irugarren gauza azpimarragarria zera da: Lekuonak gaztetxotatik oartu eta miretsi zion bertsoak ontzeko sekulako erreztasuna. Ez da gero txantxetako lana sei bertsoan 1193 aapardi erderatik euskerar aldatzea. Eta nola gero aldatu ere! Erderazko poeman bezala beriso bakoitzak zortzi silaba dituela, bat ere ez gelago ez gutxiago, bigarren bertsoa, irugarrena eta seigarrena dirala, eta berdin laugarrena eta bostgarrena bata bestearekin. Olaxe zazpi millatik gora bertso osatu arte, arnasa batere estutu gabe gauzarik errezena bezala.

Bijoaz emen, eredutzat, bi abapaldi elkarren ondoan, Jose Hernandez'ena eta Jakakortajarena olerkariarena:

A otros les brotan las coplas  
como agua de manantial,  
pues a mí me pasa igual;  
aunque las mías nada valen  
de boca se me salen  
como ovejas del corral.  
Y aunque yo por mi ignorancia  
con gran trabajo me explico,  
cuando llego a abrlr el plco,  
téngalo por cosa cierta,  
sale un verso y en la puerta  
ya asoma el otro pico.

Txurrura lez aapaldiak  
sor oi zaizkie batzuri;  
berdin agi zaldak neuri:  
nereak txar etsigaitik  
ardiak antzo bordatik  
autik ol zaizkit ixuri,  
Adirazten lanak izan  
arren, neure ez-jakiñean,  
nlk mokoa irikitzean,  
egitzat jo ene eleak,  
bertso bat jalgiz, besteak  
muturra ager dlk atean.

Poema au euskeratu duenean oso, gol jarri dio gaillurra bere euskal-olerkigintzari. Beste ñor ez zan, noski, Jakakortajarenak egin duena egiteko gai. Berak euskera-  
ren eta gautxotarren maitasunez egin du. Eta erraldoi-lana atera zaio, Axularrek  
esango zuenez sendagaiila iriztekoa. Arrazoia eman bearko diogu Aitzol-ek esana-  
ri: geroak, etorkizunak Jakakortajarena olerki gintzaren aurrean makurtu bearko  
genuela. BaI, txapela erantzita makurtu bearko degu, makurtu ere.

Lino AKESOLO



# ERI-YAKINTZA

## BERASTEGI

Bein, "Etsoinberri"ren alaba bere zaldi baltzaren billa joan zan. Berea zalakoan zelaian ikusi eban bat artu eta bere gañera igo. Zaldiak bere bide bat artu eban. Leiza-zulo baten aurrera eldu eta neskatilleari jaltxiteko aukerarik emon barik, kueba barrura sartu zan. An geratu ei ziran betiko zaldia eta neskatilla.

Kontu ori gogoan dodala sartu naz Berastegi'n.

TolosaTik, Ibarra'tik zear, Leiza'rako bidean dago Berastegi. Mendi eta egi.

Organu jotzalle besamotz bat, mantxu bat, ezagutu neban nire gazte denporetan. Askok amar atzamarregaz baiño orru geiago ataraten eklan organoari.

Errian sartu orduko, Kontseju etxeak, etxe eder, zabal, lautuak, begiratzea eskatzen dau. Bertako eskudoan, erriarena dan eskudoan, San Lorentzo, edo emen esaten daben lez, Salontxo eta ermita bat igarten dira. Eta egi sakonen miña suspertuten daben esaera bat: Nobleza con libeñad. Bizi bide jator baten jokera zuzena.

Aurreko mendiei begira nago: Ipoliño, Larte, Urdelar... Mendiak be pentsatu eragiten dabe.

Esnatu nadin, nirera etorri. Beste izen bat: "Kako". Ze kaku ete dakar "Kako" orrek? Ba dakie gure errietan taberna eta jatetxeei izen politak ipinten.

Ederra da Berastegi'ko parrokla. Erromaniku ate batek, oraingoa baiño beste bat egon ete elkean ezpaian lagaten dau bat. Erriko etxea, ayuntamiento etxea baiño goratxoago. Iltoki txiki bat bere ondoan.

Leiza onek be ba dauka bere entzutea. "Jaulei" etxeko alabak iru buélta emon ei eutsazan bein eta sorgin biurtu.

San Martin. Aldare nausia A. Bengoetxea'k egña.

Ba dakie emen illen oroitzak, gomutak gordeten. Argi-zari gorria, illobietan, il-barri diranetan mankal baltz baten gañean. Zegaitik ain gorri? Goierrri'ko argizaria Beterri'koa baiño gorriago el da betl be, erantzun dauste. Emen "bildumena" deitzen dautse. Guk, txarto esanda, "rollo a".

Parroki onetan gertatu el zan.

Abadeak, erritarrel lotsa eta bildurra sartu nai. Oituretan pixka bat zuzendu nai. Gabeko parrandak eta andrazkoak. Orreik ei ziran berastegitarren pekatuak. Origaitik ez ei eban zeruan emengo iñor billatu. Garbitokian bat bakarra: Pedro Joxe. Berakatz atala baiño fiñagua, gixajoa, eta bera be...

Eta besteak? Ez asko nekatu igarten.

Jaungolkoaren zigorra eskatzen eban abadeak. Ekanduak bildurrez garbitzeko zigorra. Origaitik, azalpen txiki bat egin ondoren, Sua, Sua goiko sua eskatzen orruka asi zan. Eta sua jausi zan bobedetako zulotik.

Dardaraka egozan danak.

Su geiago!, abadeak. Eta bigarrenez be sua.

Ango ikara, bildur eta larrialdia!

Su gelago! Geiago! Alaxe ebillan abadea. Eta alako baten goitik abots dardarati bat entzun zan: Amelua, estopea amaitu da, jauna!

Eleiz ondoko atadian erriko jaunak batu el ziran berrialako baten. Abadeari berari purgatorioa eskintzea erabagi ei eben.



Berastegi, gure gizaldian, bardintsu dabil bere bizilagunetan.

Gizaldiaren asieran, 1.173 lagun. Orain eun gitxiago.

Berastegi eta Eldua kontuan eukitzeko dira. Erri bat, baiña parroki bi. Nai eta berastegitarrak izan, elduarrak ba dauke euren nortasuna zaintzeko gogo. Ez dira danetara be berreun lagunera eltzen. 170 inguru. Baiña eskubideak ez dauke ze ikusirik molto eta pilloekaz. 16 baserri etxe eta kalean beste batzuk. Kale zabala.

Arro dira elduarrak euren eleizako taillu edo arteko olekaz.

Parroki au III Paulo'k 1548 uriean baimendua zan. Ala ta be la berreun urte dlra jaubetasun osoko parroki lez geratu zala: 1782 uriean.

Koro azpian dagoz baserri bakoitzari oi yakozan il-toki edo sepulturak.

Berastegi'ko kaletik la bost kilometrora egiten da auzo au.

Beragoko zulo baten Beoblitar ikusten da. 1321'n glpuzkoarran Naparroa'n sartu eta Gorriti'ko jauregia artu eben. Naparrak, ordez, Berastegi'n sartu ziran. Baiña giputxak nausi.

Orduko napartar eta gipuzkoarrak eglñiko kantua oraindik gogoratzen da:

Milla urte igarota  
ura bere bidean,  
gipuzkoarrak sartu dira  
Gaztelu'ko etxean,  
naparrokin batu dira  
Beotibarren pelean...

Errian zer dagon itandu dot.

Baserriak eta basoak. Aurrean dagoz beintzat piñadiak. Baserri lanak, serra lanak eta papeleratik datorren ogi-bidea.

Eta beste berezirik... norbera osasunez joan ezkerro, sano joan ezkerro, ez. Odol txarrez edo odolaren goraberetan, zaldarrak eta antzerako min sornatuekaz joan ezkerro... erremedio erreza: Zaldar bakoitzeko bost zatlko burudun ultza artu, Larremendiko San Lorentzo'ren ermitara joan, an zaldar aiña ultza laga, bertako argiontzi-ko orioagaz zaldarrak igortzi ta itxaron odol garbitzeari.

Berastegi'ren izena, izen bardiñeko bertako jaunei lotuta billatzen dogu istorian. 1027 urtean, Naparroa'ko Santxo Erregearen aglri baten billatzen da izen au.

Gipuzkoa'ko eskudoan agertzen diran kañoiak be (ez dira euskaldun danak kañoi oneik ikurdian ikusteko zale), Berastegi etxe onetako Gartzzi Martinez koronel zala bere gudariak artutakoak dirala esaten da.

Baiña Berastegi'ko jaunak eta erritarrak ez ziran alkarregaz ondo konpondu izan.

Gertaera bat: 1533 urtean, erritarrak, gabaz, kanpai torretik sartu ziran parrokian. Berastegi'ko jaunen illobia zatartu eta eleizan eukan jarlekua apuriu eutsen.

Sutu eta asarretu zan jauna eta gora jo, erriarengana. Erritarrak, batzarrean batuta, ez eben txarto ikusi eleizan sartu ziranen jokabide ori, eta euren aldez agertu ziran:

Gauzak garraztu ziran. Errentak ipinten asi zan jauna. Bere lurretakoei eta Leizaran mendietan janaritzen ziran abere eta andik ataraten ziran basokiñel. Berea ete zan Leizaran ori? Eun urtetik gora igaro ziran burruka eta eztabaidetan.

Jauntxoaren eritziz, erritarrak, eta Elduayendarrak eurekin batuta, arro, basati, eta biurriak ziran.

Erritarrak bere errotei boikot egin eutsen eta errentak galdu eragin. Oriik miña. Bera, barriz, glzon baketsu, artu-oneko eta danen maitale zala esaten ekian. Eta erritarrei, euren arrotasunaren ordez, beregana makurtu erazitoko, ogei florin dirotan pitxarra bi ardau, erralde bat okela, amabi koipe eta maiatzeko Santa-Kutz egunean asi eta Andra Mari bitarteko zapatuetan egiten ziran gaztaiak berari eroatera beartu zitun.

Orra jaunen eta erritarren artu-emona.

Ikurdi edo eskudodun zazpi baserri etxe dagoz Berastegi'n: Antzone, Ermentero berri, Jaundegi edo Jaulei, Juanso, Lizarraga, Sagasti berri eta Dendalegi (Gaztelu-nea). Eta 29 baserri etxe utsik, eteten, galtzen. Euren artean "Juanso" eskudoduna.

Onek, eta erri onetako eskudoko esakera artuta, libertado jatorrez, esatera ausartuten nabe: Zetarako eskudoak, ikurdiak, bizirik ez ba da?

Gaba egin baiño len ba nua. Sorgiñen aotan ipinten dabe emen esakera au: Gaba gabekoantzat eta eguna egunakoantzat. Elaunde'ko Katalin gutzat. Nik geitu neike: Berastegi berastegitarrentzat. Eta bake galdua billatu nai dabenentzat, or, Berastegi'n, Eldua.

Augustin Zubikarai





# JAKAKORTAJARENA 'tarTXOM IN

**Apaiz, olerkari, euskaltzale, gizon arrigarri**

Berastegi erri apaiñean ikusi zuan lenbizikoz argia 1906'go urtean, Jakakortajarena'tar sendian mutiko batek: orain larogei ta bi urte dituan gure Txomin aundiak ain zuzen ere. Arro ta pozik egon daiteke Berastegi, onelako seme baten kabi, eta orain beraren bizileku dalako.

## **Apaiz euskalduna**

Bera zer dan galdetuko ba'genio, zalantzarik ez daukat zer erantzungo lidakean: apaiz euskalduna. Eta itz bi oietan sartzen du bere bizitza luzea, eta ongi betea.

Andoaln'go Apaizgaitegian asi zituan ikasketak, Gero Gasteiz'koan jarraitu ta amaitzeko. Apaiz-berri egiñik, 1932'an eman zuan Meza-Berria bere jaioterri Berastegi'ko eliza ederrean.

Garai aletako oitura zanez, apaiz gazteak Araba'ko erri txikletara bidali oi zituzten. Eta gure D. Txomin nora? Salmanton errixkara ain zuzen, eta urte bi egin zituan bertan. Andik, berriz, Nafarrate errixkara, beste bi urte egiñik, igeska joateko.

Araba'ko lau urteak ez zituan alperrik galdu. Apalz berriak oi duan su-garrez elizlanak eta elizkizunetakoak burutzeaz galñiera, euskera ta Euskalerriarekiko lanak ere gogotsu egin bai-zituan. Lekuona'tar Manuel jauna Apaizgaitegian irakasle zutelarik, "Kardaberaz Bazkuna" sortu zuten euskera lantzeko; obeto esanda, gazteek beren buruak eta aalmenak mintzatzeko landu zituzten. Bai landu ere gur Txomin gazteak!

Nafarrate errixkan aaztuxea zuten euskera. Bi urteren buruan, ordea, asko ikasi zuten eta errlan la euskeraz bakarrik mintzatzetza eldu ziran. Saiatuta, lana eglnda, noski. Gauza asko esan ditzake gure berastegiarrak, eta egunen batean idatzirik azalduko dituan uste osoan nago.

Ekaitz bildurgarria sortu zan 1936'an eta bereala jo zuan Nafarrate ere: Franco'ren gudaldia etorri zan su ta gar, euskal-kutsurik zuan guztia erretzera. Alderdi artakoak sartu ba'lira, laister garbituko zuten Nafarrate'ko apaiza. Ezkerrekoak sartu ziran, ordea, eta berekin eraman zuten andik "aurrera".

Gudari ta iltzaille izateko asmorik ez zuan izan Txomin apaizak, ezta burutik pasa ere. Zer egin? Euskal gudarostean sartu zan, baiña kapellau, bete-betea apaizlanerako. Nork esan, zenbat arazo, estuasun, arrisku, atsekabe ta lan izan zituan ia bi urte aietan! Berak esango dizkigu luzaro baiño leen; bitarieran bego ortan.

Gudaldiko erreketari igeska Frantzi aldera eraman zituzten aurtxoekin batera joan zan itsasoz, 1937'an noski, Bilbao arerioek artu zutenean. Baiña ez zan lo egon Iparaldean ere. Batetik Lartzabal errian eta urrena Donaisti'n egin zituan bere apaizlanak. Andik Ameriketa'ra egatu zan 1940'an, aurrena Uruguay'ra ta gero Argentina'ra.

Txantxetan ere 40 urte aundi egin ditu lurralde zabal eta urruti aietan, 1980'an Itzull bai-zan bere sorierrira. Argentina'ko PAMPA Izen aundikoaren muga, Mones Cazón errian egin zuan aldi luzea, 38 urte ain juxtu ere.

Apaiz-lanean jo ta ke ari izan zala. esan bearrik ez, alakoxea danez. Baiña aldi berean euskeraz ere lanik aski burutu zuan, gero esango dugunez.

### **Olerkari gazduna**

Gudaldia baiño leenagoko urteetan olerki asko idatzi zituan, baita argitaratu ere, zenbait sari irabazlz. Asmamen aundla, irudimen bizia ta bertsolarien glocko etorria ditu olerkigintzan.

Ikastolen inguru ibill dan nork ez du ezagutzen umetxoel entzunda, MORO KATUA olerkl bitxi ta jolastia? Zenbat nexka-mutillek ez ote dute buruz ikasi ta gero guztien aurrean antzeztu? Txomln'ek egiña da, bada.

Beste askoren artean batzuk aipatzekotan, bijoaz auek beintzat: ARDATZEAN ("Amar atso zar, bizar-luzeak..."), AMATXORI, AMETSAK, ERBESTEZALEARI, SEASKA ABESTIA, MAASTIA, KATALIN, IZARRA, EIZTARIEN ABESTIA, ITZAI ZEKENA, INGUMAK eta AMONAREN OILLOAK...

Azkenengotik zatitxo batzuk jarriko ditut emen, zein en egoki ta biziak diran adierazgarri.

"Baiña, amandrea! Jas! au kolonio!  
Oillo txar okin, zer gertatzen zalo?"

Urterdi onetan, arraultz bat ez da jalo.  
Auxen da lanbldea!  
Aletan bertan jan dute urrea...  
Atarramentua da, ba, gurea!

Egia diozu, Mattin, egia!  
Nik daukat oekin egun gorria!  
Lengoak zutela eperiitxia?  
Aitor nizun ainitzez...  
Oraingoak ere, ala bearrez!  
aizpatxoak dira, zoritxarrez!

"Katua bezela xaguaren zai,  
irrikatzen nago, arraultz bat jan nal!  
Ta amabost oilloetatik bato ez da gai  
bein erruteko gero...  
Orrela alikatzen euki ezkeru,  
katuak erron zitun onezkeru!"

Eta olerkari izan ez ba'litz, olermen edo olerki-sena izan ez ba'lu, oso nekez burutu zezakean "Martin Fierro" gaztelerazko ura, MATXIN BURDIN euskaldun blurizea. Baiña utz dezadan alor au, beste norbaitek jorratuko bai-du.

### **Euskaltzale ta jakitun**

Euskera ta Euskalerrria beti maite izan ditu, eta orixe da benetako euskaltzale iza-tea. Munduan zear ibilli danean ere ez ditu baztertu, ez bai-zaizkio astun gertatu, beste askori bezala. Argentina urruti artan gogor jo zuan euskeraren alde, bere apaiz-lanek uzten zizkioten tarteetan noskl.

Antze euskeratu zuan, bada, oraintxe aipaturiko MATXIN BURDIN, ordu askoren buruan nai-ta-ez, ez bai-da txantxa edo jolasa.

Iztegi bl ere landu, burutu ta argitara atera zituan: ERDERA-EUSKERA 324 orrialde dituan Iztegia, izki oso txikiz egiña, 1964'an argitaratu zuan. Sarrera jakingarria dauka asieran. Eta urrena EUSKERA-ERDERA iztegia 1986'an argitaratua. Mami-tsuak dira aslerako SARRERAITZAK. Lodiagoa da bigarren au, 418 orrialde bai-ditu, eta besteak baiño izki txikiagoa dauka.

"Guzti-jakIn" oietako bat baiño geiagok, ezagutu gabe, muzin egin diete Iztegi bieI, Euskera "garbiegia" dakarrela esanez, eta aitzaki ortan. Baiña ezagutu gabe, itzik ez aterata obe. Guztien gogoko ez ba'da ere, lan izugarria danik ezin ukatu; zIñez txalotzekoa dala ere ez ezin gezurtatu.

Gaztetandik izan duan ametsari sendoki eutsi dio gaur arte: gazteleraren bearrik gabe; au da, gaztelerazko itzak barra-barra artu bearrik gabe, gauza guztiak esateko baduala aalmenik aski euskerak bere barnean. Eta ori ez da izan amets utsa, erdia ustela duana. Egin eta burutu egin bai-du gure "Don Txomin" aundlak amets orren muiña. Or daude lekuko, batetik Iztegi biak, eta bestetik ERLEZAINNTZA liburu bikoitz eta mardula.

Xede ta elburu zeatzak izan ditu bere lan Izugarria burutzekoan. Galdutako euskal-itzak berriz ere lbillian jartzea batetik. Izan ere, belaunaldi batetik bestera ari bai-gera itz asko galtzen, gurasoengandik seme-alabenganako bidean, bide laburrean galdu ere, gazteek ikasi ez dituztenez.

Bestetik, berriz, erdal-izkuntzen bear aundlrik gabe, gai guztietan bear ditugun itzak, Euskerak bere barnetik sortzeko aalmena baduala egiztatu digu oraingoan. Orra izan ere, ERLEZAINNTZA 666 orrialde dituan liburua, ondoren bereala beste bizkia izango duana. Mintza bekigu bera:

**"Erle-idazti au argitara ematean, auxe izan da beraz gure xedea: Erderak baiño aixago, arbiago, egokiago, ulerterrezago, ark bezala itzen eske beste izkuntzetara ioan bearrik gabe, bere arrobi ioritik ateratakoekin adieraz lezazke la Euskerak iakintza guztietako gairik zaiilenak eta asmakizun berri danen izenik egokienak".**

Liburu onen bizkian, bigarren liburukian alegia, ikusi ta aztertu aal izango du irakurle saiatuak, —eta ikasi ere bai, gogorik duanak—, millaka itz dituan Iztegia, euskeratik gaztelerarakoa. Bitartean, berriz, astiro ta arretaz irakurtzen duanak, oparo ta aberats aurkituko du euskal-sena. Erdal-joskera ta gaztel-giroa dauzkanak bere buruan, lenengo orrlaldetik muzin egingo dio: ez da arritzekoa. Izan ere, uztartu-galtzak bai-dira Izkuntza bien joskera ain ez-berdiñak.

### **Eta gizon arrigarria**

Bere zaartzaroen zeIñen gazte dirauan adierazteko, ez al da naikoa, nexka-mutiko talde ez txiklari txistu jotzen irakatsi diola jakitea? Berastegi osoa da lekuko.

Argentina izugarriko Pampa zabalean txoko galdu bat besterik ez dan errian, eta Euskalerritik aln urruti, Iztegi mardul bi burutu zituan bezala burutzeko, norbait arrigarria dugu gure "Don Txomin". Lan-gogoa, iraupena, euskal-zaletasuna, oroimena ta auskalo zenbait doai, geiago bear dituan edonork alako lan astun eta sakona aurrera ateratzeko. Eta alaxe izan ditu berastegiarrak; bestela, erdl-bidean geldituko zan.

MATXIN BURDIN euskeratzea dugu beste ekintza zail eta neurgaitza.

Eta zer esan ERLEZAINNTZA liburu bikoitzari buruz? Itzik ez dut aurkitzen. Erle-langitza bitarteko artuta, Mones Cazón erri beartsu ta atzeratua, berritu ta aurreratu izana, ez da utsaren urrango ekintza. Orain, berriz, erle-gaiak bitarteko artuta, gure Euskera beartsu ta atzeratua landu digu.

Izan ere, erlezaintza baiño askoz maiteago du Euskera. Orregatik landu, aberastu, zaar-berritu ta aurreratu digu beste geienen gaiñetik. Lore, erle, beste abere ta aberexka, berauen zati, atal eta alderdiak ezezik, beren aalmenak eta bizikerak, beren ugalketa, eta auskalo beste zenbat gauza ez dizkigun jalki oso-osorik euskerazko itzez.

Eta azkenik, ERLEZAINNTZA liburu bizkiak euskeraz landu ta argitaratzea naikoa ez dalarik, euskal-irakurleel utsean edo doan emateko bideak egin ditu andik edo emendik. Esandakoak eta esangai geldituak itz bitan laburtzeko, besterik ez dut aurkitzen: Gizon arrigarria!

**Gaztañaga'tar Jesus'ek**



# BERASTEGI-KO ON TXOMIN APAIZA

Ez dakit nundik asi... Ez dakit zeri eldu!... Baña nola leike ori?... Berastegi ez al da ezer eta Txomin ez al da iñor?...

Bi itz-soka oien arrastoan, asiko naiz txingoan, nere urteak barkatzen badidate...

**BERASTEGI:** Napar mugako erri polita... Itxasoz gaindik 389 metrotara; mendiz inguratutako ordeka eder batean...; Berastegi ta Leizaran bi ibailetako urak musuak eta oñak garbitzen dizkiola!... Eldua-auzoa ere berea...

Aldamen erri: Leitza, Elduayen, Gaztelu, Oreja, Goizueta ta Lizartza'ra besoak zabalik luzatzen dituala...

Ballara onen izena 1027'garrenean ageri da Iruñako Gotzaltegian, Naparr-Erege Santxoren garaiko agiri batean. —Gure artzai-auzoak alkarrenganutzen asiak ziran, baserriak babes bearrean arkitzen ziralako, Aide Nagusiei aurpegi emateko: Oñatitar eta Ganbotitarren arteko burruka luze aretan...

Berastegi-Oñarri etxea oñatitarra zan... Beste etsai bat ere azaldu zitzaion.

Berastegi-ri: 1200'an Gipuzkoa Kastillako erregearen babes billa joan zan ezkerro. Napartarrak 1321-9-19 Berastegi erre egin zuten eta bere sorozelailetako izate guztiak ondaturik utzi.

Noizpait bear, eta Errl-elkartzeak emango zien baserri erriei bear zuten itzala, baiña bitartean, ezin-bide guzti orri ateara ixteko, Berastegi, 1374'garren urtean Tolosa-errira bildu zan, —onen zaiñak sendoagoak bait ziran etsai oien aurka alegintzeko eta batez ere Anai Nagusien egurpetik ateratzeko, baiñan bakoitzak bere nortasunari utzi gabe,— nortasun-eraketa bat aldatzea besterik ez, beraz. Ta orrela bizi izan ziran alik eta askatasun egarriak ugaltu ziran arte.

1614-3-19'an, Berastegi'k eskatu zion Tolosa-ri bere askatasun osoa, iritasun-eskubidea eskatuaz Kastillako erregeari. —Iritasun—eskubide orregatik 73.975 erre! ordaindu bear izan zlkion Berastegi'k Erregeari. Eta orrekIn sortu ere bai bere aulkia Gipuzkoa-ko Batzar Nagusian. Eta arrezkero, gizalege bidean, Berastegi bere buruaren jabe zaigu.

Beste erri guztietan bezelaxe izan dira Berastegi-n ere gizon argi ta ospetsuak, urteen zear: Muñagorri Gotzai-mixiolari eta abar eta abar... Baiñan gaur On Txomin apalzari bakarrik ikuttuko dlogu.

**TXOMIN APAIZA:** Berastegi ori da Txomiñen jaioterrria: baserri-mendien magalean exeritakoa...

Bel ta ardiz jantzitako belardi ta basoak alde guztietara... Bi ibai urez orraztutako lurra... Amorra, algera la ezcalluak bietan jolastari!... Pago, gaztaña, artea, aritz, intxaur, sagar, keriza ta elordirik ere bai!... Udaberrian danak loretan...; baita zelai, txillardi eta otarлак ere: beren usai gozoez adierazle!...

Baña, ez orl bakarrik: lora guzti oien ur-egarri millaka erle ta txori!...

Txomin..., bitartean... mutikotzen, ikasketa ta lankidetzan...

Alta-amen ondoan jakin zuen gauza guzti oiek baiño ballo aundiagokoa zala bera: Aserarik gabeko egunetik, Jainko-Biotzean bizi-tokia zuana!... Gañera, Kristau-lkas-bide ta Berastegi-ko apaiz zintzoen giro la inguruan jabetu ere bai: Jainko orrek Bere "Erri-Eleizaren apaizgintzarako deitzen ziola!...

Txomiñek ere na! zuan Jainkoa bere biotzean, Jainkoak bera Berean zeukan bezelaxe, beti alkarrekin izan da bizitzeko. Eta apaiz ikastera eratu zuan bere biotza. Orretarako 1920'an Andoain-go Apaizgaitegira, eta 1925'an Gazteizkora.

Berastegi'k eman zion osasun-poza ta bizi-izatea besteen serbitzurako eskaiñirik, 1932'an, apaiz gazte On Txomin!... Apaiz betirako!... Eta 1932'tik 1936-7-18'ra arte: bi urte apaiz Araba-ko Salmanton-en eta beste bi Naparrete-n... Erabat zoraturik, poz eta alai, giza-artantzan!... Ardi-otsoak ezagutzen zituan On Txomiñ'ek,- izaten bai ziran bere Berastegi maitean ere... Baiña, gizarte-otsoen ezaupiderik ez zuan, oraiñ arte...

Anai-Gudatean, Eusko Gudarien Kapillau, guda galdu zan arte!'. Ta gero, Prantzi-tik zear, Amerikaruntz!... Ez ordea, diru billa, artzairik gabeko ardien billa!... Anai-Gudateak ardirik gabe utzi bait zuan gure Txomiñ, beste askorekin batean!... Euskal-erri maitea utzl ta morroi joan bear!... On Txornlñ'ek ez bait zeukan saltzeko bere apaiz-maitasun-sua.

Agur Berastegi... Agur sendi ta lagun bitzekoak!... Noiz arte?... Jainkoak nai duan arte!... Urrutira noake, zuen eta Euskal-erri osoaren maitasunpean, zuen izen ona munduari zabaltzera!...

Arjentina-ko mendi-errixka beartsu batean aurkitu du artaldetxoa, artzairik gabe-koa!... Aietxekin urtuko du bere biotz-apaizgo jatorra On Txomiñek 1942-1982 urteetan... Berrogei urie luze Buenos Aires Erkiko Mones Kazon'en!...

Erritxo aretantxe, alen ogi-bideak erretzu ta erutzen, Jaungoikoaren itzalpe goxoan.

Mendiko lorartean, Berastegi-ko izateak erakutsi ziona berrituz, iriki zizkien Jainkoaren gizonenganako argitasunak; baita lora aien aberastasunak ere...

Erlegintzan erakutsi ta erakutsi, Erri osoa bereganatu zuan eta baita ezti-erri biurtu ere, laxter asko... Biotzak taupada egiten zion bere ardi berrien larreak goraka ikusita!...

Berrogei urte asko dira, baiña, Errixka bat mundutar egiteko bearrezkoak. Txomiñ'ek ba-daki zenbat maite duten gaur ango ardiek... Berastegi'ra ere etortzen bait zaizkio, beren eske ona azalduaz!... Ori da On Txomlñ Berastegi-koaren biotz-eder-tasuna.

Baiña, On Txomiñ'ek, Amerikan, geiago ere egin zuan: MARTIN FIERRO'ren euskaldun jantzia "MATXIN BURDIN", —itz neurtuetan dan-dana; euskerazko Iztegia, eta abar...

Bere biotz-puskarik aundiena Mones Kazon'gol itsatsi ta 1982'an itzuli zan On Txomin bere Berastegi maite-maitera... Baña zaartasunik gabe. On Txomiñ'ek urteei bizia ematen ikasi bait du erletxo ta beartsuen artean!... Oraiñ, Mones Kazon'go ezti-kutsuz jantzita, Berastegi-ko gaztetxoei txistu jotzen erakusten ari da eta Euskeraz idazten bere bizitzako joan-etorrien goora-beerak.

Ez dira egun asko, ERLEZAINZA argitaratu digula, —Mones Kazon'en bizitakoaren usai duana...

Leen esan det, On Txomin etzala Ameriketara diru billa joan, bere apaizgo ta giza-tasunaren edertasuna zabaltzera baizik: Lanera!...

Urtez jantzi ta etxeratu danean, ekin dio bere berri maite olen agermenari. Liburu jatorra benetan!: bere buru-biotz eta pultxikutik jaioa; eta amerikarrei bezelaxe utsean zabaltzen ari dana, edertasun beraren jabe gu ere egin gaitzan!...

On Txomin!: Euskal-erri osoaren izenean eta biotz-biotzez, eskerrik asko zuri!... Beste ekiñ aldi bat ere eskuetan dabiltzula, ba-dakit!...

Jainkoak ordaindu deizua ainbeste lan eder ta giza-bide, zure pakezko parre-giro bikaiñ orrekin, gure mundutxo elkor au zuzentzen urte askotan jarraitu dezazun!

Sukia'tar Joxe Marik

# ERLEZAINZAKO IZTEG ITXOA

ERLEA. Eztia eta ezkoa sortzen <i>duan</i> mlntzegaltariko eltxoa. ....	ABEJA
SABELA. Erle soñaren atzeko atala, antxe dauzka altsarrak, ezti-parapoa eta zizteztena. ....	ABDOMEN
ARKAZIA. Gara txurikiko arantzadun zuaitza, oso eztiitsua. ....	ACACIA
ZIGARTARIKOAK. Landare eta abere batzuen bizkargin zorriak, armiarmaren idurikoak, erlearen arnas-bidetan sartuta, gaizkitu eta il egiten dira erleak. ....	ACARIDOS
ERLEZALEA, ERLEZAIÑA. Erleak zaintzen dituenak. ....	APICULTOR
OLDARKORTASUNA. Erle-zizta lobera. ....	AGRESIVIDAD; ACOMETIVIDAD
OLDARZALEA, OLDARGILLE. Erle-ziztazalea. ....	AGRESIVO; ATACADOR
KEZTONTZIA, KEZTAUSPOA. Erlea ematzeko ke-auspoa. ....	AHUMADOR
MERTXIKA, MUXIKA. Zituartz eztiitsu ezaguna. ....	ALBERCHIGO
GEINATU. ALIKATU. Erleei jaten eman. ....	ALIMENTAR
ALIKATONTZIA. Erleei laten emateko mota askotako ontzia. ....	ALIMENTADOR
UARRADARRAK. ULEADARRAK. U ki menerako eta usnamenerako eltxoen buruko uleak. ....	ANTENAS
ERLEZAIÑA. Erleekin lan egiten duana. ....	APICULTOR
ERLEZAINZAKO. Erleak azteko Langintza. ....	APICULTURA
IRUSTARBIA. Basa landare bat garautsatsua eta eztiitsua. ....	ASFODELO (GAMON)
OLDARTU, OILDU. Erleak ziztatzeko eraso. ....	ATACAR; ACOMETER
URRITZA. Urrak ematen dituan zuamua, eztiitsua. ....	AVELLANO
AIÑARRA. TXILLARRA. Txillartariko zuamuxika ezti lisko eta usaituakin. ....	BREZO
ZIATEZTIA, ZIATEZTIORREA. Eztiz, goxakiz eta uraz egindako orrea erleen alikabiderako, batez ere neguan. ....	CANDI
AURPEGISAREA, BURNISAREA. Erleak aurpegian zizta ez dezaten erabiltzen dan muxaranga. ....	CARETA PROTECTORA
GEZTERATU, SOATSI. Eztia kendu. ....	CATAR MIEL, RECOLECTAR
AZKUBIL, ERLAKUBIL, ERLASPILLU. Sei ertxokoko abau-zuloak. ....	CELDILLA
ERLAMAKUXKUA, ERLAMAOXKOLA, ERLAMAKAXALA. Erlama jaiotzeko kabla, ezkurralea bezala zintxilika. ....	CELDA REAL; REALERAS
IZUZKIA, ZURDORRAZIA, ESKUBILLA. Eskubilletxo bat aberaskatik erleak kentzeko. ....	CEPILLO.
EZKOA, ARGIZAIA, ARGIZARIA. Erletxeak egiteko gaia, erlearen soñetik sortua, gizonak argizariak egiten ditu gai orrekin. ....	CERA
EZKOIÑORRIA, IRARREZKORRIA. Laukiak abauaz ongi osatzeko erleel ematen zaien ezkozko irarrorria. ....	CERA ESTAMPADA
EKILEIARRASKA, LEIARRASKA, EZKOURTASKA. Eguzki beroaz ezkoa urtzeko leiar askatxoa. ....	CERIFICADOR SOLAR.
KOBAUBA. ERLASASKI. Naparraldeko erlesaski motak erletxetarako. ....	COFAINA
ERLAULTZA, ERLETXEA, ERLONTZIA. Erleen bizitetxea. ....	COLMENA
ERLATEGIA, ERLONTZITEGIA. Eultzak dauden tokia.	



EGAZPEKO ERLATEGIA. Otzetik eta eguzki gingatik egatzaz babestutako  
 erlategia. .... COLMENAR CUBIERTO  
 ERLATALDEA, ERLARALDEA, ERLABATZA. Eultzan bizi  
 dan erle saldoa. .... COLONIA DE ABEJAS  
 ERNALDU, ARREMETU. Arrak emea estali. .... COPULAR  
 UZTA, UZTALDIA, URTABEA. .... COSECHA  
 LAUKIA. Abaua eotzeko lau xiriarte. .... CUADRO  
 EZKOMINTZAIZTOA. Abau-zuloen azala ebakitzeko  
 erabiltzen dan aiztoa. .... CUCHILLO DESOPERCULADOR  
 APIEULTZA, KABIEULTZA. Erlamak arraultzak erruten dituan  
 erlontzia. .... CAMARA DE CRIA  
  
 SOATZAIZTOA. Aintziña erlea gezteratzeko erabilten zan  
 aiztoa. .... CUCHILLO DE CORTAR PANALES EN COLMENAS RUSTICAS  
 TXIGURIA, SORGINBELARRIA. Kardabera motako landare txikia,  
 alde guztietan sortzen da, aize usoz betetako burua aziz betea  
 aizeak alde guztiara zabaltzen bai du. Lili oria, garautsatsua  
 eta estitsua. .... DIENTE DE LEON  
 MARROA, TOBOA. Antziñako enbor barrenutsazko erlontzia. .... DUJO  
 ARTEA. Zur gogorreko aritza, orrieztia dixurio. .... ENCINA  
 ERLAKUMALDIA, ERLASEMEAROA. Ugaltzeko semea erletzak  
 botatzen duan aroa. .... ENJAMBRAZON  
 ERLABATZA, ERLAKUMEA. Etxe berria egiteko erlamakin eultzatik  
 aldegiten duan erletaldea. .... ENJAMBRE  
 ITZUREA, ITZURODIA. Eztieultza erlez ustutzeko erabiltzen dan  
 itzurearte. .... ESCAPE  
 EULTZAUXEA. Eultzan erabiltzen dan eskuburnitxoa, laukiak ezko ta  
 lerdamiñaz garbitzeko. .... ESPATULA  
 BEZIENA, BANDA, IZPILIKUA. Landare ezitsua. .... ESPLIEGO  
 EZKORRI-EZTENA. Zaldunak erabiltzen zuten aztaorkatxa  
 lakoa dalako larri diote erderazko izen ori. Berotuta, loretan  
 ezkorria eransteke eztenxo bat da. .... ESPUELA  
 BEREXSAREA. Golko ontzietara erlama eta erlarrak ez  
 igotzeko burnisarea. .... EXCLUIDOR DE REINAS  
 EZTIERAUSLANA. Abauak eztiz ustutzeko lana. .... EXTRACCION  
 EZTIERAUSONTZIA. Ertokirakaitz aize indarrez eztia orraziak  
 autsi gabe ateratzeko tresna. .... EXTRACTOR DE MIEL  
 ERAUSKI, ERAUTSI, ERAUSTU. Zulotatik eztia atera. .... EXTRAER  
 ARAKATERLEA. Lore, garauts, eztigai, lerdamin eta erlasemearentzat  
 bizitokiak billatzen dituan erlea. .... ABEJA EXPLORADORA  
 ERNAL-LANA, ERNALKETA. Loreak, erlama, arraultzak eta abar  
 ernaltzea. .... FECUNDACION  
 ERNALDU, ERNARITU. Sorberritzeko almena eman. .... FECUNDAR  
 ARTZIKETA, ARTZILANA. Artzizal zenbaitek gozakizko zumuetan  
 sortzen dituzten aldaketak. .... FERMENTACION  
  
 ARTZITU, TXANTXARTU. Legamiekin oreka murtzitu. .... FERMENTAR  
 SOINKIXURKIÑA. Soñak botatzen duan usaia. Erleetan erlamak  
 dixuriona eta erleak artzen dutena kezka gabe egoteko. .... FERORMONA  
 LANDAREDIA. GARADIA. Toki baten sottutako landaretza,  
 edo loreta. .... FLORA  
 GARALDIA. GARATAROA. Tokiango lilirik ugarieneko aroa edo  
 urtaldia. .... FLORACION  
 IARIANKOR, IARIAKOR. Ezti urtsua ixurterreza. .... FLUIDA  
 OTSALARRA, MUGARDIA. Maxuxta gorri mota bat. .... FRAMBUESA

GURINTZO. AZIKONTXO. Ixurikin bat ixurtzen duten azkubil-  
xoria. .... G L A N D U L A

ERLAMEZNEA, ERLAMAIA, ERLAMAMIA. Eltxarral iru egunez  
eta erlamagaia azi arte erleak ematen dien alial berezia. .... JALEA REAL

MIXTELA. Eztia, gozalia eta ura naasiz erleentzat banatzen  
dan alikagala. .... JARABE

ELTXARRA. Arraultzatikjalotzen dan erle arratxoa. .... LARVA

ORANTZA, LEGAMIA. Gozakigalak aldatzen dituan  
tipitezabizia. .... LEVADURA

LAUSPEATONTZIA. Eztia lauspeatzeko eta ligaintzeko  
erabiltzen dan tangontzia. .... MADURADOR

BARAILA, BARAILEZURRA. Matxardeekin bezala gauzak  
iasotzeko erlearen aoko matraillezurra. .... MANDIBULA

XAKILANA, XAKIKETA. .... MARCACION, MARCAJE de la reina o de las abejas

XAKITU. Señalar por medio de una marca, pintura o número  
pegado. .... MARCAR

MUXIKA, MERTXIKA. Zituzuaitz eztsua. .... MELOCOTON

EZTIXUROA, EZTI-IARIAALDIA. .... FLUJO DE MIEL O NECTAR

MUSTARDA; ZIAPE, IEBENA. Azi txikiko ezti-belarra,  
sukaldaritz onkaillu bezala erabiltzen da. .... MOSTAZA

BIGURA, BIGURIA. Bizkar-landaretarikoa, zuaitz-adarretan  
bizitzen da ale txuri batzuk sortzen zaizkiola, egaztien  
lanaritarako. .... MUERDAGO

IÑUTERLEA. Eltxarrak inñutzen dituzte erle gazteok. .... NODRIZA

EZTIGAIA, EZTIZUATZA, EZTIMAMA. Landareak ixurizen  
duten ur gozoa, erleak ezti eldua egiteko. .... NECTAR

ERLAZKUMEA, ERLAZKUMA, AZKUMA. Erlama ernaltzeko edo  
eultz berri bat egiteko bizpairu laukiko eultzatxoa. .... NUCLEO

ERLANGINA, ERLELANGILLEA. Eultzeko eta landako lanak egiten  
dituan erlea. .... ABEJA OBRERA

ERLERRULEA, ERLE ARRAUTZEGILLEA. Erlamarik ezean, arraultzak  
iartzen asten diran erleak, aletatik arrak bakara iaio litezkela.

BEGIRAKUNTZA, OARKUNTZA. Eultz nola dabillan oarketa  
bat egitea. .... OBSERVACION

BEGIRATU, ZARA EMON, OARTEMAN. Nola dabillan eultz  
arduraz ikusi. .... OBSERVACION

BEGIÑOAK. Erleak buruan dituan begiño bakunak. .... OCELOS

EZKOMINTZAK, EZKOMITZEZTALKIA. Eztiz osatutako zuloak estaltzeko  
orrazeari erleak iartzen dizkioten ezko-azalak.

ABAU, ABERASKA, ORRAZEA, ABAUTSA. Abaraska iasotzeko,  
erleek ezkoz egiten dituzten sei ertxokoko zuloak. .... PANAL

UZTABILTZAILLEAK, EZTIKETARIAK. Eztigaia edo garautsa  
ekartzen duten erleak. .... PECOREADORAS

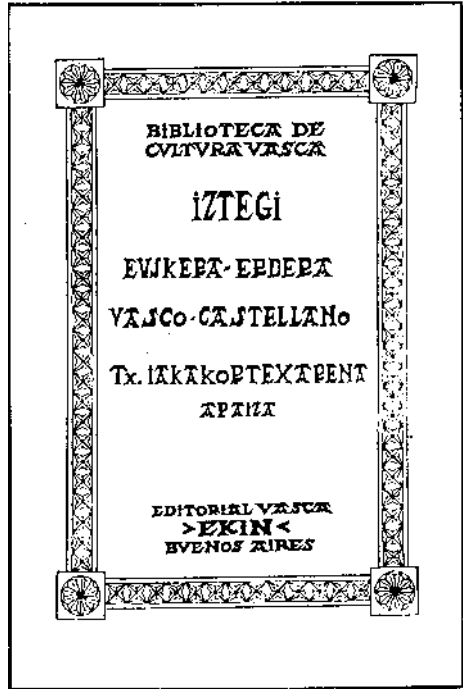
ERLEARRAKA, ERLARRAKA, ERLAZORRIA. Erleen bizkargin  
zoria, eztia iaten diote. .... PIOJO DE ABEJAS

ATAKA, EULTZATAKA, ATAKAZIRIA. Erleen sarraterako zuloa  
eta tipitu nal danerako ziria. .... PIQUERA

EZTILANDAREAK. Eztigala edo garautsa edo blak erleentzat  
ematen dituzten landareak. .... PLANTAS MELIFERAS

GARAUTSEZTAKETA, GARAUTSAUTSEZTAKETA,  
GARAUTSEZTALANA. Garautsaz loreak ernal lana. Garautsaztaketa  
eltxoak, batez ere erleak egiten dute, baita aizeak ere eta neurri  
txikian euriak. .... POLINIZACION

GARAUTSA, LORAUTSA, LORALAUSSOA. Loreen auts ernalgarria,  
 garauszillaren, garazillan sortzen da. .... POLEN  
 GARAUTSEZTATU, GARAUTSAUTSEZTATU. Garautsaz lilia  
 ernaldtu, ziturik emango ba du. .... POLINIZAR  
 ERLAZORRIA, ERLAZIZA, ERLABARTZA. Arrautzatik asi eta  
 mamur biurtu arteko eltxar araldea. .... POLLO  
 ERRULEA, ERRUNZALEA. Arrautzak iartzaillea. .... PONEDORA  
 ERRUN, ERROIN. Arrautzak larri. .... AOVAR  
 LERDAMINA, LERMINA, LERDOA, LERDOKIA. Zuaitz batzuetan  
 biltzen duten lerkia edo erretxiña. .... PROPOLEOS  
 LERDAMINEZTATU, LERDAMINEZ IOSI. .... PROPOLIZAR  
 LERDAMIÑEZTATZE. Lerdamiñaz kutsaketa. .... PROPOLIZACION  
 ERRUTALDIA. Arrautzak iartzeko garaia. .... PUESTA  
 EULTZABURNIA. Laukiak berexeko zataitxoa, baita  
 gainkateultzak askatzeko ere. .... PALANQUETA DE COLMENA  
 EZTIUZTA, UZTALDIA EZTIURTABEA. Uteburuz biltzen den  
 eztiitza. .... RECOLECCION Y COSECHA DE MIEL  
 ERLAMAKUXKUAK, ERLAMAKAXOLAK. Erlanderak lalotzeko  
 ezkurralea besteko azkubiliak. .... REALERAS. CELDAS REALES  
 ERLAMA, ERLEAMA, ERLANDREA  
 ERLAMAGOIA. .... REINA DE ABEJAS  
 ERLANDERA. Eultza arrautzaz betetzen duan erlama bakarra,  
 ernaldtu aurretik, erlandera. .... REINA VIRGEN  
 MANDARRAULTZERRULEA. Erlemando arrautzak bakarra  
 erruten dituen erlama. .... ZANGANERA  
 MARDOKINAK, TXURRIOKINAK GORDAIKINAK. Urritarorako  
 iasotzen diran eztiako eta garautsazko laukiak, edo eztiak. .... RESERVAS  
 ISATS, GISATS, ERRATZ. Lili orikin, landare eztiitza ta  
 ezaguna. .... RETAMA  
 ARITZA. Zura on eta gogorreko zugatz andia, Euzkadi'ko  
 basoetan nagusi zaiguna, orbela, ezkurra eta orri eztiak  
 ugari ematen duna. .... ROBLE  
 IZKAROA, ERREMULEA. Ezpaintariko landarea, osantsua.  
 Ertitxaso aldean ugaria, eskabide aundiko eztiak dario. .... ROMERO  
 OTSALIZARRA, ASPILLONDO. Lizarra lako zuaitza ale gori-  
 gorriakin. .... SERVAL  
 ZOI AIXKOLA, ZILLARRA. Urunaleak orioa ematen du. .... SOJA  
 ERLAMANDOA, ERLARRA. Erleak baiño aundiagoko arra. .... ZANGANO  
 TANGONTZIA, TURRUNA. Eztiak atzerrira metalezko ontzi oetan  
 igorritzen da. .... TAÑQUE  
 ELARRA, IZPILLUA, SARPOTXA. Usaindun landarea, erraspillu  
 eta onkaillu bezela erabiltzen da sukalanetan eta ezti gozoa du. .... TOMILLO  
 BIZKARRALDEA, SORBALDA. Erlesoiñaren aurrekaldeko atala,  
 antxen dauzka elak eta anak. .... TORAX  
 GARATSARTEA. Erleen anketako garautsa biltzeko  
 sarearteak. .... TRAMPA PARA RECOGER EL POLEN QUE TRAEN LAS ABEJAS.  
 GORGILLA, APURKOIA. Erlesoiñ guzti barna zabaltzen diran  
 zain antzeko arnasbideak. .... TRAQUEA  
 IRUSTA, ERBIOINA. Ezti ona ematen duan iru ostoko euntzetako  
 landarea. .... TREBOL  
 IRUSTAGORRIA. Lore gorria du. .... TREBOL ROJO  
 MAXUXTA. Lar au eztiitza da. .... ZARZAMORA



# BURGOS ALDEKO EIZAK

Burgos'ko efi txiki  
Árlote batean,  
Bost lagun izan giñan  
Eper eįzean.  
Eguna bota eta  
Nekea soiñean.  
Xato beltzak ler egin  
Zigun atzenean...  
Idi bat malean,  
Bi intzeko ustean  
Erdel lu unean  
Sar giñan taldean,  
įEz toki txar txa era  
Ase naiean!

Sartu giñan bezela  
Zaunkaka zaku ak,  
Leio atzean kuzkur  
Atso zimu ak.  
Oillo danak kakaraz  
A antza asto izu ak,  
Oartu gabe eztira an  
Sartuko lapu ak...  
Biztante zugu ak  
Yo zitun bildu ak  
Bost eusko aldu ak  
Ase ezin maku ak,  
Yango genitula ango  
Txistor muturák.

Seį etxe kolokan da  
Eliz bat goitxoan  
Gabeukatz bat agerl  
Da lo zo oan;  
Obiteglrik eztu  
Elelzak alboan,  
Ezpaita iñor II denik  
Oraindik gogoan.  
Iñor ez arloan,  
Iñor ez soroan,  
Sei asto saldoan,  
Lau txe i lertzoan.  
Mandoa ilko dun aker  
Usala auzoan.

Etxe onentxonera  
Yo genun albetan,  
įGe iralñoko lola  
Atarietan!  
Galduko ez ba'giñan  
Danok loidįetan  
Ya i azi giñuzen  
Asto zar gaiñeten.  
Ez naiz ni olgetan  
Yafiko bifetan  
Ango astoetan  
Ta mando za etan  
įAsto ta guzi iraulka  
Giñan loietan!

įUra ango Aztakaren  
Ikaraga ia!  
Bi astok antxen galdu  
Zuten bizia.  
Baiñan etzan asare  
Etxeko nausia  
An ase genulako  
Zerbait yan-lsia...  
Eskatu ur garbia  
Ken dezagun loia  
Ordu betera ia  
Ornen da itu ia...  
įZato beltza anpatzeko  
Au da alderdia!

Sukaldera sartu ta  
Orma danak kear  
Txisto ik ez da an ager  
Makilla zear.  
Bilgo bildurga i bat  
Eta bi txaki zar.  
Pipe ak alda leikez  
An gaur edo biar  
Gelan ontzi ñabar  
Lotsaga l-xamar...  
Aulklrik an ez ar  
Danak anka bakar  
įPrakak aska nal ta arto  
Soloa bear!

Atso beltz ta ttattar bat  
Aurkeztu da atera  
įEne bada arek egin  
Zigun a era!  
Eskuan txe i pertza  
Ta atzetik aldera  
Sendl polita dakar  
Gu abetaltzera...  
įUra aren yazkera!  
Zazarkin aukera  
Aren mintzoera  
Piper miña bera  
Poz pozlk botako nun  
Lisu batera.

Ontan danontzat eska  
Dugu aparria  
Nork bestela ixil-azi  
Atso itz-ontzia?  
Ikusi bazenuten  
Ura ango laña!  
Danak yan-eske ibill  
Baitzuten e ia  
Gela bat itxia  
Iñun ta txikia  
Mai trinkin eria  
Ona yan-tokia  
Yaki zai ez digu ba  
Yo gaberdia?

Noizpait ager dituzte  
Gure lau eperak  
Gero piper luze ta  
Muttur oke ak.  
U ena tipuletan  
Min-min ta txike ak  
A unt oki giñuzen  
Burgos'ko pipe ak.  
Atso zar alpe ak  
Par-mu i ankefak  
Gure Yon aleak  
Galdera ede ak...  
A aultzik ez al duten  
Yartzen ake ak?

Yan-usalera be iz  
E iko elblak  
Ate zulotik sartu  
Ziran guziak.  
Mordoan asaldatu  
Zituzten txaliak  
Eztizun atzeratzen  
Piper min go iak...  
Aur e uka iak  
Urteten begiak  
Katu gosetiak  
Miauka la iak  
Iñoiz an ezin egin  
On apariak.

Bostentzat eska degu  
Ola apal ostein  
Miturka sar giñuzen  
Lasto pillean  
Baiñan zeliñek lo artu  
Alako oatzean?  
Azkaka asi baiñan  
An oiñak sartzean  
Gaiñera goizean  
Iurak aldean  
Lo artzeko unean  
Bela i ertzean  
Eun kirkir zitzaizkigun  
Asi batean.

Begiak itxi gabe  
Yo zuten zazpiak;  
Ontan entzun ditugu  
Danda la iak.  
Etzula ta gauz onik  
Iñolaz e iak  
¡Gure ata apuzkak  
Etziran txikiak!  
Auntz beltz ta itsusiak  
An datoz nagiak!  
Eleiz atariak  
Ake az yosiak...!  
¡Ake ai deituzeko  
Eleiz-txiliak!

Mendiruntz abitu da  
Aker beltz saldoa  
Guri ere erne saigu  
Itzul gogoa  
Baiñan mendiko bell!  
Guk yakin naikoa  
Bide lagun yatofa  
Dala xatokoa...  
Ardo bila auzoa  
Irauli osoa  
¡Guri an yazoa  
Ezta aipatzekoa!  
Danan arte ezin anpa  
Gure xatoa.

Geroago ikasi det  
Biaromonean  
A entzak zituztela  
Eleiz barnean.  
Itzuli ez gaitzen  
Ogei bat urtean  
Onda ornem gendun ba  
E ia yanean  
Ez naiz ez arean  
Sartuko eizean  
Erdel lu unean  
Urte sail batean!  
Eiza u i egin oi da  
Burgos aldean.

JAKAKORTAJARENA"Tar

Txomin



# SORGIN-LAIA

1

Ez ote du Euzkadi'k  
nozitu naikoa?  
Urrikiko a| zaigu  
noizpait lainkoa!  
Anai guda berri bat  
bai dugu gaurkoa,  
erderaz ito nai da  
Euskera gaixoa!  
Atzapar mordoa  
sapoztutzen doa  
Amaren lepoa...  
laxter da itoa!  
Gaizka dezagun danok  
artu asmoa!

2

Ainbat odol ixuriz,  
malko ta zotiña,  
argitara daukagu  
gaur ikurriña;  
orain ezkertar askok  
azpika...iakiña!  
girbintzale batzukin  
dute egiñik ziña:  
Amaren iazkiña,  
txukin da panpiña  
kutsatuz ziriña  
uzteko lorriña,  
odol muiñan xtertatzuz  
erdel gorriña.

3

Marx'en ustekizunak  
zabaltzeko era  
Euskeran ezin nunbait  
errez atera;  
iraultzaille ausartak  
nola baiña atzera?...  
ez digute ba asmatu  
euskerantokera?  
poxi bat pantzera,  
erruzka erdera,  
latin da gerker  
apur bat euskera,  
"BATU" dalazko orrentzat  
auxe da aukera!

4

Orain luberritzeko  
orlako berrotza,  
lai berri bat sor bear  
noski ba... arrotza!  
erabat bazterturik  
euskal lai zorrotza,  
H lako maker bat  
ar dute ordotza;  
eskuburu motza,  
ortz orde bi zotza  
mutur txit amotza,  
trakets ta zipotza,  
malo datoz sasi ta  
ota-mordotza!

5

Ezin erabillirik  
ondikozko lala,  
ez da sinistekoa  
sor dun ezpaia!  
Nunbait ez ase etsaiak  
gudan odol-naia,  
orain gorrotoz iar du  
anaiaz anaia;  
eskuxarka arraia,  
or dabil etsaia  
ba data garaia  
salatu iokaia,  
gaitz oni iar daiogun  
bertan amaia!

6

Zer duk ik Euzkadi'kin  
ARIO barrabana?...  
Beti ager bai diok  
erra bakana.  
Erraustu uken Gernika'n  
Amaren soin dana,  
iaurtiz alako H'en  
sulerkai andana!  
Xuxperture zana,  
ona onda lana  
iaurtiz bana-bana  
H'ok gugana!...  
Biotzean io nai duk  
Ama laztana!

Iakakortexarena'tar Txomin

# IAKAKORTEKXARENA'TAR TXOMIN APAIZA

Berastegi'n iaioa 1906'garren urtean.

Andoain'go Seminarioan, bost urtetako Latiña 1920-1925.

Gasteiz'ko Apaiztegi Zaarrean eta Berrian, Zuur-lakintza eta Utzizti ikaskizunak, 1925-1932.

Meza Berria, Berastegi'ko Lorenzo Deunaren Parrokian, 1932 urteko Korputz Egunean.

Araba'ko Salmanton'era apaizburu 1932-1934.

Euskera berpizteko, On Manuel'en onuaz, Gazteiz'ko Gotzaiak On Mateo Muxika'k apaizburu, Araba'ko, Naparrate'ra izendatua, 1934-1936 eta urte oietan errian Euskeraz Bakarra mintzatzera lortu zan. Araba'ra Euskera zabaltzeko asmoz, Gazteizen apaiz lagun talde bat illero biltzen zan.

Lanok guztiok moztuta gelditu ziran anai-guda sortzean 1936-1939-1976 = 40 urteko, negu beltza.

An arrapatu zuan bada gudak; prankotarrak atxilo euki zuten eta eusko-gudariak askatu eta guda guzti barna, Bilbao artu arte, "ARABA" GUDALOSTEAN APAIZ-GUDARI KAPELLAU ibili zan.

Santander'tik "MOLTON" itxasontzian, azkeneko, Bilbao'ko aurrakin, Prantzi'ratu zan, 1937 urtean.

Prantzia'n Larzabal'ko Apaiz Zarraren laguntzaille, urte bat egiñik, ura il zanean, Donaisti'ko Apaizburu. Arnald Artzubi'k artu zuan laguntzaille, Ameriketa'ko bideak idiki arte, 1940 urteraiño.

Montebideo'ko Aragon Gotzaiak artu zuan apaiz eta Minas'ko apaiz laguntzaille izendatu.

Buenos Aires'era, Liniers'ko San Kaietano'ra izendatua izan zan apaiz-laguntzaille, 1940-1942.

Andik, 1942'garren urtean, Mercedes'ko Serafini Gotzaiak, apaizburu, Buenos Aires Erkiko Mones Kazon'era eraman zuan eta an, Euzkadi'ra etorri arte, 40 urte, 1942-1982 egin zituan, eta Eleiz lanetan, Erlezaintza erriari erakusten eta Erlezaintzako idazti au egiten, urte oiek eraman ditu.

1982'garren urtean itzuli zan bere iaio'eri Berastegi'ra eta Salbadorenean bizitokia artu eta lose Maria Setien'en babesapean zartzaro erosoa darama.

Emen ere apaiz gara ederra egiten ari da bere azken idazlanak bukatzen eta aurrai Eresertia erakusten eta txixtulari taldea osatzen.

Apaiz ta euskaldun zintzo ta jakintsu, agur!

Bexondaizula Txomin!

**Zorionak**